

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA [NOUN]

YOR 213: ÌLÒ-ÈDÈ YORÙBÁ (USE OF YORÙBÁ)

LÁTI ỌWỌ

ADÉŞOLÁ ỌLÁTÉJÚ

*B.A. (Hons); M.A.; M.Phil; Ph.D (Ibadan)
Department of Linguistics & African Languages
University of Ibadan, Ibadan*

COURSE CODE: YOR 213

COURSE TITLE: ÌLÒ-ÈDÈ YORÙBÁ (USE OF YORÙBÁ)

COURSE CONTENT SPECIFICATIONS (COURSE DESCRIPTION)

Examination of trends in modern usage of Yorùbá. Survey of common errors of usage, discussion of the principles of effective and oral communication in the language. Exercises.

Course writer: Prof. Adéṣolá Ọlátéjú

Course Editor: Dr. Mrs E. Titilayo Ojo

ÌFÁÁRÀ SÍ KỌ̀Ọ̀SÌ YÌÍ

Orúkọ kọ̀ọ̀sì yìí ni YOR 213: Ìlò-èdè Yorùbá. Kọ̀ọ̀sì yìí jé ọ̀kan pàtàkì nínú àwọn èkó tí o ní láti kọ̀ láti gba oyè ìjinlẹ̀ àkókó nínú èdè Yorùbá, ìdá méjì pére ni kọ̀ọ̀sì náà sì kó nínú àpapọ̀ gbogbo kọ̀ọ̀sì tí o máa dáwólé.

Ohun tí kọ̀ọ̀sì yìí dá lé ni ìlò-èdè Yorùbá. Ní kùkurú, kọ̀ọ̀sì yìí níṣe pèlú àmúlò àti ìmò-òn-ṣe èdè Yorùbá ní ibikíbi, àyèkáyè tàbí ipòkípò tí o bá bá ara rẹ̀ gégé bí akékòó tàbí onímò nínú èdè Yorùbá. Nípa ìdí èyí, ìyànjú tí kọ̀ọ̀sì yìí n gba ni láti sọ ọ̀ di sòrò-sòrò, ẹ̀ni tó gbọ̀ èdè Yorùbá tí ó sì le sọ èdè Yorùbá pèlú idánilójú, àti ẹ̀ni-àmúyangàn lówùjọ̀ sòròsòrò.

Léyìn tí o bá gba idánilékòó yìí tán, ìwọ̀ yóò di sòròsòrò tàbí pèdèpèdè alátinúdá, aláròjinlẹ̀ àti ẹ̀ni tó mọ̀ ọ̀rọ̀ gbé kalẹ̀ yálá lówùjọ̀, lórí rediò, tẹ̀lifísàn, níbi ayeyẹ̀ gégé bí Olúyokò, adarí ètò tàbí ní ibòmíràn tí wọn bá ti nílò sòròsòrò tàbí pèdèpèdè bíi rẹ̀.

Báyí, ìmòrán mi fún ọ̀ ni kí o ka ìwé idánilékòó yìí dáadáa ní àkátúnkà, kí ó yé ọ̀ yékéyéké, kí o má sì gbàgbé láti máa ṣe àmúlò gbogbo àbá, ìmòrán àti itoni tí a pe àkíyèsí rẹ̀ sí nínú ìwé idánilékòó yìí. Àṣeyè ni alákan í í ṣepo, àṣeyè lo máa ṣe lágbara Olórun, yóò sì jù ọ̀ ṣe o.

ÀKÓÓNÚ KỌ̀ÒSÌ YÌÍ

Vice Chancellor's message

Foreword

Àkóónú

MÓDÙ KÌÍNÍ: PÀTÀKÌ ÈDÈ ÀTI ÀŞÀ LÁWÙJỌ ÈDÁ

Ìpín Kìíní: Oríkì Èdè

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìşaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Kín ni Èdè?
- 4.2 Ìpín Keji: Ìbáşepò Èdè àti Àşà**
- 4.2.1 Kín ni Àşà?
- 4.2.2 Irú àjòşepò wo ló wà láàrin Èdè àti Àşà
- 4.3 Ìpín Kẹta: Ìwúlò àti Pàtàkì Èdè Láwùjọ**
- 4.3.1 Kín ni Ìwúlò àti Pàtàkì Èdè?
- 4.3.2 Àkíyèsí
- 5.0 Ìşoníşókí
- 6.0 Işé Şíşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KEJÌ: FỌ̀NRÁN AFỌ̀, ÈDÈ ÀMÚLÒ ÀTI ÈTÒ ÌBÁNISỌ̀RỌ̀

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè ìşaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ìpín Kìíní: Ètò Ìbánisọ̀rọ̀**
- 4.1.1 Kín ni Ìbánisọ̀rọ̀?
- 4.2 Ìpín Keji: Afọ̀ àti Fọ̀nrán Afọ̀**
- 4.2.1 Kín ni Afọ̀?

4.2.2 Fónrán Afò?

4.2.2.1 Aşafò

4.2.2.2 Òsùnsùn Afò

4.2.2.3 Orí-òrò Afò

4.2.2.4 Èdè Afò

4.2.2.5 Àdúgbò Afò

4.2.2.6 Ìpe-àkíyèsí Afò

4.3 Ìpín Kẹta: Èdè Ojoojúmọ àti Èdè Ewì

4.3.1 Ìpèdè Ojoojúmọ àti Ìpèdè Ewì

4.3.2 Kín ni ìpèdè ojoojúmọ?

4.3.3 Kín ni ìpèdè ewì/eléwì?

4.4 Ìpín Kẹrin: Èdè Àmúlò Afò

4.4.1 Kín ni èdè àmúlò?

4.4.2 Èdè àmúlò fún àpónlé síşè

4.5 Ìpín Karùn-ún: Èdè àmúlò fún ikíni àti

àwọn àşà ibánisòrò m̀íràn

4.5.1 Èdè àmúlò fún ikíni ní onírúurú igbà àti àkókò

4.5.2 Èdè àmúlò fún idágbére

4.5.3 Èdè àmúlò fún itàkùròşo

4.5.3.1 Ìpèdè tó jẹ mọ didá sí ọrò tàbí itàkuròşo

4.5.4 Èdè àmúlò fún idúpé

5.0 Ìşoníşókí

6.0 Işé Síşè

7.0 Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KĘTA: ÀWỌN ÈRỌJÀ AFỌ

1.0 Ifáára

2.0 Èròngbà àti Àfojúşùn

3.0 Ìbéèrè işaájú

4.0 Ìdánilékòò

4.1 Ìpín Kìíní: Ìpínsísòrí Èròjà Afò

4.1.1 Ìsòrí I: Àwọn èròjà afò ti àbáláyé

4.1.2 Àkíyèsí

4.2 Ìpín Keji: Ìsòrí II: Àwọn Ọnà Èdè/Ọnà Ìṣowọlo-èdè

4.2.1 Àkíyèsí

4.3 Ìpín Kẹta: Ìsòrí III: Àkànlò-èdè Yorùbá

4.3.1 Kín ni Àkànlò-èdè

4.3.2 Àkànlò-èdè àbáláyé àti àkànlò-èdè tìgbàlódé (tòde-òní)

4.3.2.1 Àkànlò-èdè àbáláyé

4.3.2.2 Àkànlò-èdè Yorùbá tìgbàlódé (tòde-òní)

4.3.3 Àkíyèsí

4.4 Ìpín Kẹrin: Ìsòrí IV: Ìwúre (Àdúrà)

4.4.1 Kín ni Ìwúre?

4.4.2 Àkíyèsí

4.5 Ìpín Karùn-ún: Láárijà Àwọn Èròjà Afò

4.5.1 Àkóbá tí ìṣàmúlò tí èròjà lè ṣe fún Afò

5.0 Ìṣonísókí

6.0 Ìṣé Sísé

7.0 Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KẸRIN: ÀṢIWÍ, ÀṢÌTÚMÒ ÀTI ÀṢÌSỌ

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èròngbà àti Àfojúsun

3.0 Ìbéèrè ìṣaájú

4.0 Ìdánilékò

4.1 Ìpín Kìíní: Àṣiwí?

4.1.1 Kín ni Àṣiwí?

4.2 Ìpín Keji: Àṣitúmò ọrọ/Èdè

4.2.1 Kín ni Àṣitúmò?

4.3 Ìpín Kẹta: Àsìsọ

4.3.1 Kín ni Àsìsọ?

4.3.2 Àkíyèsí

5.0 Ìsọnísóki

6.0 Iṣé Ṣíṣe

7.0 Ìwé Ìtókasi

MÓDÙ KARÙN-ÚN: AFỌ ṢÍṢE

1.0 Ìfáára

2.0 Èròngbà àti Àfojúsun

3.0 Ìbéèrè iṣaájú

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Ìpín Kìni: Ìgbàradì tàbí Ìpalẹ̀mọ́ Aṣafọ́ (fún Afọ́ Ṣíṣe)

4.1.2 Ta ni Aṣafọ́?

4.1.3 Kín ni Ojúṣe Aṣafọ́?

4.1.4 Ìgbàradì tàbí Ìpalẹ̀mọ́ fún Afọ́

4.2 Ìpín Keji: Ìgbékalẹ́ Afọ́

4.2.1 Ìkíni

4.2.2 Àkókò

4.2.3 Ìrísí (Ìwọṣọ)

4.2.4 Ariwo

4.2.5 Kókó èrò

4.2.6 Èdè àmúlò (Ìlò-èdè)

5.0 Ìsọnísóki

6.0 Iṣé Ṣíṣe

7.0 Ìwé Ìtókasi

ÀFOJÚSÙN KỌỌSÌ

Ohun tó jẹ àfojúsùn kọọsì yìí gan-an ni láti sọ ọ di aṣafò, sòròsòrò tàbí pèdèpèdè lédè Yorùbá tó dǎngájíá, tó dǎntó, tó gbóunjẹ fẹgbé tó sì tún gbàwo bọ. Èyí ni èròngbà àti àfojúsùn tí a ti ṣàlàyé ṣaájú. Kí èròngbà àti àfojúsùn yìí lè rí bí a ti fẹ kí ó rí fún ọ, a ti pín àkóónú kọọsì yìí sí Módù mǎrùn-ún tó wà ní ẹ̀sẹ̀-ẹ̀n-ẹ̀tẹ̀. Èkọ inú àwọn Módù mǎrààrún wọnú ara wọ. Lẹyin tí o bá sì ti kà wọn tán dáadáa ní àkátúnkà, àwọn ohun dǎradára tó máa ṣẹlẹ sí ọ niwọnyí:

- (i) Ìwọ yóò ní imọ̀nṣe àti imèdèlò nínú èdè Yorùbá ní ibikíbi, ipòkípò àti ní àyèkáyè, pàápàá, ilò èdè/imèdèlò fún ikíni ní onírúurú igbà àti àkókò, àti onírúurú iṣé ọwọ; ilò-èdè fún àpónlẹ̀/ìbòwòfún, idúpẹ̀ àti ọ̀rò-òṣẹ̀lú.
- (ii) Ìwọ yóò mọ̀ àṣà ọ̀rò síṣo tàbí bí a ṣe n gbé ọ̀rò kalẹ̀ lǎwùjọ.
- (iii) Ìwọ yóò mọ̀ nípa èròjà àti ọ̀nà-èdè igbòròkalẹ̀ lǎwùjọ.
- (iv) Ìwọ yóò mọ̀ nípa àwọn àṣilò èdè tó yẹ kí o yàgò fún.
- (v) Ìwọ yóò mọ̀ nípa àkànlò-èdè titun, itumò wọn àti ilò wọn.
- (vii) Ní iparí, ìwọ yóò di aṣafò, pèdèpèdè àti sòròsòrò tó pegedé, tó sì fi gbòrò jẹkà lǎwùjọ.

Pèlú gbogbo atótónu tí a ti ṣe yìí, ó di dandan kí ọ̀rò rẹ̀ rí bí a ti fẹ̀ kó rí fún ọ̀ gélẹ̀. Èrín yóò sì gba èrèkẹ̀ tàbí ẹnu wa nígbà tí ìwọ̀ bá yege nínú ìdánwò rẹ̀, tí o sì nímò kíkún lórí ilò-èdè Yorùbá ní àyèkáyè, ipòkípò àti ní ibikíbi ni –

*Emi la ò ní yò sí
Bí a ṣe fẹ̀ kó rí
Bẹ̀ẹ̀ náà ló rí
Emi la ò ní yò sí*

OJÚŞE AKÉKÒÓ

Kí èròngbà àti àfojúṣùn wa fún ọ ba à wá sí ìmúşẹ, ojúşẹ rẹ gégé bí akékòó ni kí o rí i pé o wá àyè láti ka àwọn idánilékòó tí a gbé kalẹ fún ọ yí. A pín àwọn idánilékòó náà sí módù márùn-ún (5), tí módù kòòkan sì tún pín sí ipín bíi mélòó kan. Yóò gbà ọ tó ọsẹ bíi mélòó kan láti ka módù máraàrún tó wà nínú idánilékòó yí. nínú rẹ, àwọn ibéèrè ìşaájú wà níbè láti tọ ọ sọ̀nà àti láti fún ọ ní ọye ohun tí o máa bá pàdé nínú idánilékòó. Lẹyìn èyí ni idánilékòó gan-an yóò şẹşẹ wáyé.

A ti pín àwọn idánilékòó náà sí ipín-ipín kí wón má ba à tètè sù ọ. Ojúşẹ rẹ ni láti kà wón ní àkàyé àti àkátúnkà. Bí o bá rí ohun tí kò fi bẹ̀ yé ọ tó, à̀nfà̀nì yóò wà fún ọ láti fojúrinjú pèlú olùkó nínú ètò tí àwọn Aláşẹ Fásitì yóò gbé kalẹ fún ifarakínra pèlú olùkó tàbí nípa bíbá olùkó sòrò lórí aago tàbí èrọ ayára-bí-àşá. Yóò şéé şe o. Àmín-àşẹ.

ÌGBÉLÉWỌN AKÉKỌỌ

Oríṣíí ọ̀nà ìgbéléwọ̀n méjì ló wà. Ìkínní ni ìṣẹ̀ ṣíṣe tàbí ìṣẹ̀ àmúṣe èyí tó kó ìdà ọ̀gbọ̀n (30%) nínú ọ̀gọ̀rùn-ún. Ìkejì ni ìdánwò, èyí tí akékọọ yóò jókòó ṣe lẹ̀yìn tí o bá ti gba ìdánílẹ̀kọọ tán. Ìdà àádọ̀rin (70%) nínú ọ̀gọ̀rùn-ún ni ìdánwò yìí.

ÌGBÉLÉWỌN TÍ OLÙKỌ YÓÒ MÁÀKÌ

Módù márùn-ún (5) ló wà nínú kọ̀òsì yìí, ìṣẹ̀ ṣíṣe (ìṣẹ̀ àmúṣe) sì wà ní ọ̀pin módù kọ̀òkan. Akékọọ yóò mú ìbèèrè mẹ̀ta mẹ̀ta nínú àwọ̀n ìbèèrè tó wà lábẹ̀ ìṣẹ̀ ṣíṣe, yóò ṣe àkọ̀sílẹ̀ ìdáhùn sí àwọ̀n ìbèèrè mẹ̀ta náà, èyí tí yóò fi ṣọ̀wọ̀ sí olùkọ̀ láti máàkì. Ó ṣeéṣe kí ó jẹ̀ pé ọ̀jọ̀ ìdánwò ni àwọ̀n ìṣẹ̀ ṣíṣe yóò di gbígbàjọ̀ fún olùkọ̀ láti máàkì. Má ṣe gbàgbé pé ìdà ọ̀gbọ̀n pére (30%) nínú ọ̀gọ̀rùn-ún ni máàkì fún ìṣẹ̀ àmúrelé.

ÌDÁNWỌ ÀṢEKÁGBÁ

Èyí ni ìdánwò tí o ó jókòó ṣe lẹ̀yìn tí ìdánílẹ̀kọọ bá ti parí. Àwọ̀n aláṣe ilé-ẹ̀kọ̀ ni yóò kéde ọ̀jọ̀, àsìkò àti ibi tí ìdánwò náà yóò ti wáyé. Má ṣe gbàgbé pé ìdà àádọ̀rin (70%) ni ìdánwò yìí kó nínú ọ̀gọ̀rùn-ún.

ÌLÀNÀ MÁÀKÌ GBÍGBÀ

Àtẹ̀ isàlẹ̀ yìí ṣe àfihàn bí máàkì gbígbà yóò ṣe rí.

Ìgbéléwọ̀n	Máàkì
Ìṣẹ̀-ṣíṣe/Àmúṣe módù 1 – 5	Ọ̀gbọ̀n (30%)
Ìdánwò Àṣekágbá	Àádọ̀rin (70%)
Àpapọ̀	Ọ̀gọ̀rùn-ún (100%)

MÓDÙ KÌÍNÍ: PÀTÀKÌ ÈDÈ ÀTI ÀŞÀ LÁWÙJỌ ÈDÁ

Ìpín Kìíní: Oríkì Èdè

1.0 Ifáàrà

Ní Mòdù yìi, ohun tí idánilékòò dálé ni bí èdè ẹẹ pàtàkì tó lówùjọ ẹdà tàbí lówùjọ omoniyàn. Má ẹẹ gbàgbé pé bí àwọn èniyàn ẹẹ ní èdè tí wọn fi ń bá ara wọn sòrò, bẹẹ ni àwọn ẹdà tó jẹ iṣẹ ọwó Ẹlédàá nàà ní èdè tiwọn. Àmọ ẹ́, iwádíí ti fi hàn pé èdè omoniyàn nìkan ló dǎngájíá, tó sì kógojá. Nínú idánilékòò yìi, iwọ yóò kà nípa ohun tí à ń pè ní èdè, iyẹn oríkì èdè tàbí ohun tí èdè jẹ. Bǎkan nàà, o ó máa kà nípa àşà àti ibáşepò tó wà láàrin àşà àti èdè. Ní iparí, lǎbẹ ipín kẹta ni o ti máa kà nípa onírúurú iwúlò tàbí onírúurú ohun tí a lè fi èdè ẹẹ lówùjọ ẹdà, ní ibikíbi, ipòkípò àti ní àyèkáyè tí o bá bá ara ẹẹ.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka idánilékòò yìi tán, iwọ yóò ní imò kíkún lórí ohun tí à ń pè ní èdè àti àşà pèlú ibáşepò tó wà láàrin wọn. Gégé bí àfojúsùn, iwúlò àşà àti èdè yóò yé ọ yékéyéké. Bǎkan nàà, iwọ yóò lè şamúlò èdè Yorúbá ní ibikíbi, ipòkípò àti àyèkáyè tí o bá wà lókè erùpè.

3.0 Ìbèèrè Ìşaájú

- Kín ni èdè?
- Kín ni àşà?
- Ẹjẹ ibáşepò kankan wà láàrin àşà àti èdè bí?
- Bí bẹẹ ni tàbí bẹẹ kọ, şàlàyé ara ẹẹ.
- Şàlàyé ọnà tí èdè gbà wúlò lówùjọ ẹdà tàbí ohun mẹwàá tí a lè fi èdè ẹẹ.

4.0 Ìdánilẹ̀kọ́

4.1 Kín ni èdè?

Àwọn onímò tí a kò lè dárúkọ tán, káàkiri àgbááyé ló ti fi gbólóhùn sílẹ̀ lórí ohun tí à n pè ní èdè. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé oríkì tàbí ohun tí òkòòkan wọn sọ pé èdè jẹ̀ kó rí bákan náà nínú ìpèdè wọn, àmò ohun tí a mò tó dájú sáká ni pé nńkan kan náà ni wọn n sọ. Àwọn onímò kan ki oríkì *èdè*, nígbà tí àwọn miíràn kàn sàlàyé ránpé lórí ohun tí à n pè ní èdè. Àlàyé Vic Web and Kembo Sure (2008: 96) gun díẹ̀; wọn pe èdè ní *ètò* (system). Oyetade (2014: 2) ni tirẹ̀, sàlàyé èdè gégé bí ohun-íní tí Èlédàá fún èniyàn gégé bí ohun-èlò fún ìbáńsòrò. Bákan náà, Ajíbádé (2016:5) ki oríkì èdè gégé bí “ohun èlò fún ìbáńsòrò”. Ohun tí èyí tùmò sí ni pé ‘èdè’ jẹ̀ àtòpò tàbí àtòjò àwọn nńkan-kan (bíi iró, ègé iró, ọ̀rò, abbl.) lónà kan gbòógì tó fi jẹ̀ pé àtòjò wọn fún ni ní ìtumò tàbí òye ìtumò kan tí a lè lò fún ìsòrò tàbí gbígbe èrò ọkàn ẹni jáde. Yàtò sí oríkì àti ìsàpẹ̀júwe èdè gégé bí ètò àti ohun-èlò ìbáńsòrò tí a sàlàyé sókè yí, ohun miíràn tí àwọn onímò pe àkíyèsí sí nípa èdè ni pé:

- (i) èdè ní òfin gírámà tí ó n tẹ̀lé (grammatical rules)
- (ii) ó ní bátàni ihun (structure)
- (iii) ó şeéşe láti şédà ọ̀rò tàbí gbólóhùn (variation), bákan náà sì ni ìtumò ọ̀rò tàbí gbólóhùn inú èdè şeéşe iyípadà (change) fún.

Kí á tó panumò lórí oríkì àti àbùdá èdè, àwọn ohun miíràn tó yẹ kí o mò nípa èdè tún nìwònyí:

- Bákan náà ni èdè rí (equality) káàkiri àgbááyé. Ìyẹn ni pé ipò oḡba tàbí dọḡbandọḡba ni gbogbo èdè àgbááyé wà.
- Kò sí sí èdè kan tó pé, tàbí dára ju òmíràn lọ nínú gbogbo èdè àgbááyé, pàápàá bí a bá wo bí a şe n lò wọn tàbí ohun tí à n fi wọn şe. Ohun tí èyí jásí ni pé ìşẹ kan náà ni gbogbo wọn n şe, iwúlò kan náà sì ni gbogbo wọn ní, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àwọn èniyàn tí wọn n sọ tàbí lo èdè kan le pò ní iye ju àwọn tó n sọ tàbí lo èdè miíràn lọ. A lè lo èdè Gèèsi gégé bí àpẹ̀rẹ èdè tí ó ní èniyàn tó pò jùlò tó n sọ ọ̀ tàbí lò ó ní àgbááyé.
- Kò sí èdè kan tí kò ní agbára tàbí ọ̀nà tí a lè gbà lò ó láti sàlàyé tàbí şeròyìn ìşẹ̀, sàpẹ̀júwe tàbí sàlàyé ohunkóhun tó bá şẹ̀lẹ̀, tàbí tí ó n şẹ̀lẹ̀ lówólówò ní àdúgbò, àyíká

tàbí ilú wọn. Ìyẹn ni pé gbogbo èdè ló ɛ múlò láti ɣàlàyé ohunkóhun, ìbàà jé ìṣẹ̀lẹ̀ tàbí ohun èlò tuntun, ìrírí gbanko-gbì, ohun mèmèrèrè ìgbàlódé àti tí à n rí káàkiri àgbááyé látàrí ìmò sáyènsì, ìmò tuntun nínú ètò èkó, ìbáńsòrò, ọ̀rò-ajé, ọ̀rò ìṣẹ̀lú, ìṣẹ̀ ọ̀gbìn, abbl.

Ní kúkúró èdè, ohun tí à n gbìyànjú láti sọ, tí a sì fẹ́ kó yé ọ̀ yékéyéké ni pé, àparò èdè kan kò ga ju àparò èdè mǐràn lọ, ìbàà jé èdè Gẹ̀ẹ̀sì, Látìnì, Faransé, Jamaní, Rósià, abbl. Ìdí èyí ni pé iwúlò tàbí ojúṣe kan nàà ni gbogbo èdè ní jákèjádò gbogbo àgbááyé. Bí a bá ní kí á sọ nípa èdè Yorùbá tí kòòsì yíi dále ní pátó, ohun tí a lè sọ ni pé èdè Yorùbá kò sí ní ipò èyìn rará ní àwùjọ àwọn èdè àgbááyé. Kódà kò sí ní ipò ìmèèrì pèlú. Gbogbo ìṣẹ̀ tí àwọn èdè àgbááyé yòókù n ɛ ni ohun nàà n ɛ.¹ Yálà fún ìbáńsòrò, ìkòni-lékòò, nínú ètò ọ̀ṣẹ̀lú, ọ̀rò-ajé, ìṣẹ̀jọba, ètò idájọ, ìṣẹ̀ àti ìmò ìṣẹ̀gùn, iwáásù nínú ọ̀rò èsìn, eré idárayá, abbl.

4.2 Ìpín kejì: Ìbáṣepò Èdè àti Àṣà

4.2.1 Kín ni àṣà?

Ohun méjì ni a fẹ́ kó pò ní ìpín kejì yíi. Èkínní ni oríkì àṣà tàbí ohun tí àṣà jé. Ohun kejì ni ìbáṣepò tó wà láàrin ohun tí a pè ní ‘àṣà’ àti ‘èdè’.

Ní kúkúró, àṣà tóka sí, ọ̀nà ìgbé-ayé àwọn ìran, èyàn tàbí olùgbé àwùjọ kan; ìṣesí tàbí ihùwásí irú àwọn èyàn bẹ̀; ìgbagbó wọn, èsìn wọn, óúnjẹ wọn, ìṣèsè wọn, ìmúra tàbí ọ̀nà iwọ̀ṣọ wọn tó fi mó irúfẹ́ óúnjẹ tí wọn n jẹ (Abubakre, 2019: 14 – 15). Ó yẹ kí n fi kún un fún ọ̀ pé, èdè tí wọn n sọ nàà jé ọ̀kan pàtàkì nínú àṣà irúfẹ́ àwọn ènìyàn tàbí àwùjọ bẹ̀.²

¹ Wo èkúnréré àlàyé tí mo ɛ yíi nínú Olateju (2016: 5 – 6).

² Wo ohun tí àwọn onímò wònyí sọ nípa àṣà: (Devito (2000), Ilésanmí (2004), Àjàyí (2005), Ojo (2013) àti Olateju (2016).

Bolarinwa, A. (2016). *Culture*. Toyin Falola and Akintunde Akinyemi, 77 – 79 (eds.) Encyclopedia of the Yoruba. USA: Indiana Univ. Press, pp ISBN 9780253 021335 (USA).

4.2.2 Irú àjòṣepò wo ló wà láàrin èdè àti àṣà?

Òpòlòpò àríyànjiyàn àti ìtakora ló ti wáyé láàrin àwọn onímò lórí bóyá àjòṣepò tó gúnmó kan wà láàrin àṣà àti èdè tàbí kò sí. Ká tilẹ̀ sọ pé ó wà, àríyànjiyàn sì tún tẹ̀síwájú láàrin wọn lórí irú àṣepò tó wà. Àwọn kan gbà, wọn sí tún takú pé èdè jẹ́ apá kan lára àṣà, nígbà tí àwọn mǐràn takú wọn-n-le pé èdè kì í ṣe apá kan nínú àṣà bíkòṣe pé ó dá dúró gedegbe láàyè tirè ni. Láífa ọ̀rò gùn rárá, àwọn tí ẹ̀nu wọn kò, tó sì pò jùlọ̀ ni àwọn tó sọ pé ìbáṣepò wà láàrin àwọn méjéjì. Àwíjarè wọn niyí:

- Èdè jẹ́ abala kan gbòógì lára àṣà.
- Abala yíi jẹ́ èyí tó ṣe pàtàkì, tí a kò lè yà sòtò rárá lára àṣà.
- Èdè jẹ́ ohun èlò pàtàkì tí à n ló láti ṣàlàyé tàbí ṣàpèjúwe ohun tí àṣà jẹ́.
- Èdè ni à n ṣàmúlò láti ṣe ifonrere, itànká àti idáàbòbò fún àṣà kó má ba à kú.
- Àwọn ọ̀rò tàbí ipèdè kan wà tó jẹ́ pé àṣà ni a lè ṣàmúlò láti ṣawárí ìtumò wọn.

Bí àpẹ̀rẹ̀:

Adiẹ̀ iràná kíi ṣohun àjẹgbé

Ó doódi kómọ̀ tó sọ pé ó dọwọ̀ baba òun lórun

Ìdòbálẹ̀ là á kí agbà

Awo egúngún lobínrin le bọ

Obínrin kíi jẹ́ Kúmólú...

Nítorí àwọn idí pàtàkì àti àwíjarè òkè yíi, gbogbo ayé ló gbà, tí ẹ̀nu wọn sì ti kò báyií pé ìbáṣepò tó wà láàrin àṣà àti èdè jẹ́ èyí tí a lè ṣàpèjúwe gégé bíi: “eegun wonú eran, tí eran náà sì wonú eegun”. Èyí tùmò sí pé; láísí èkíní, èkejì kò lè sí tàbí ní ìtumò. Ìyẹn ni pé, bí àṣà bá kú, tí ó gbòná ọ̀run lọ, láipé ni èdè náà yóò papòdà, tí yóò sì tẹ̀lé e lọ.

4.3 Ìpín kẹ̀ta: Ìwúlò àti Pàtàkì Èdè Lávùjọ̀

4.3.1 Kín ni ìwúlò àti pàtàkì èdè lávùjọ̀?

Ní báyií tí o ti kà, tí o sì ti mọ̀ ohun tí èdè jẹ́ tàbí tí ó tùmò sí ní Módù 1, Ìpín kíiní àti ìkejì, kò yẹ́ kí ó ṣòro fún ọ̀ láti wòye ọ̀kan-ò-jọ̀kan ọ̀nà tí a lè gbà ṣàmúlò èdè, pàápáá jùlọ̀, èdè Yorùbá lávùjọ̀. A ti sọ síwájú pé èdè kan kò jùkan lọ, nítorí iṣẹ̀ kan náà ni à n fi wọn ṣe; tàbí kí a sọ pé ojùṣe wọn bára mu. Ojùṣe èyí tó léwájú nínú ojùṣe èdè ni ojùṣe rẹ̀

nínú ètò ìbáńisòrò láwùjọ ọmọńyàn tàbí láwùjọ èdá. Láísí ìbáńisòrò láàrin ọkọ àti aya, ọbí àti ọmọ tàbí láàrin ẹnìkan sí ẹlòmíràn, àwùjọ kò lè tòòrò, kò sí lè ládùn-lárinrin tàbí kó ní ilọsíwájú. Nídíí èyí, àkàákátàn ni iṣẹ́ tí à n fi èdè ẹ, yàtò sí ká fi bára-ẹni-sòrò. Àmó sá, a lè ẹ àtòsílẹ̀ díẹ̀ lára ojúṣe, iwúlò tàbí ọ̀nà tí à n gbà lo èdè, kí í ẹ láàrin àwùjọ Yorùbá nìkan o. Ẹ̀gbọ̀n láwùjọ ọmọńyàn káàkiri àgbáyé. Díẹ̀ lára iwúlò èdè nìwọ̀nyí:

- Ìbáńisòrò (itàkùrọṣọ láàrin ẹnìkan àti ẹlòmíràn)
- Ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ tàbí ìkọ̀ni nílẹ̀ ẹ̀kọ̀ tàbí ní ilẹ̀ kéú.
- Ìlanilóyẹ̀
- Ìgbanińímọ̀ràn
- Ìkíni-kú-oríire
- Ìgbóṣùbàfún
- Ìpolówó-ọ̀jà
- Ìwáásù ní ọ̀ṣọ̀ṣì/mọ̀ṣáláṣí (ọ̀rò ẹ̀sìn)
- Ìbániwí
- Ìṣàríyànjiyàn
- Ìjúwe/Ìṣàpẹ̀júwe
- Ìkíni (fún onírúurú ìgbà àti àsikò)
- Ìbáńidàrò/Ìbáńikédùn

Bákan náà ni iṣàmúlò èdè kó ipa pàtàkì nínú:

- ètò kàràkàtà
- eré idárayá (bọ̀lù)
- eré adánílárayá
- eré amárale/afúnnilókun
- ètò iṣẹ̀lú (ìpolongo ibò)
- nílẹ̀ iṣẹ̀ irọ̀yìn
- nínú ètò idájọ̀
- nílẹ̀ iṣẹ̀ ijọ̀ba (iṣàkóso ilú)
- ọ̀rò iṣẹ̀lú

- ètò èkò
- ìṣẹ̀jòbà

4.3.2 Àkíyèsí

Ó yẹ kí iwọ náà le sọ ohun miiran tí a lè lo èdè fún, yàtò sí àwọn tí a ti mẹnubà lókè yí. Dárúkọ iwúlò tàbí ọ̀nà márùn-ún miiran tí èdè ti wúlò ní ibikíbi, àyèkáyè tàbí ipòkípò tí o ti lè bá ara rẹ.

5.0 Ìṣọ̀nísókí

Nínú ìdánílẹ̀kọ̀ Mòdù kìní, láti ipín I – III, a ti ṣàlàyé àwọn nńkan wọ̀nyí:

1. Èdè gégé bí ohun èlò nínú èyí tí a ti ṣe àtòjọ àwọn nńkan kan bíi iró, ọ̀rò, abbl. lónà tí yóò gbà ní itumọ.
2. Àbùdá èdè gégé bí èyí tí ó ní òfin gírámà tó n tẹ̀lé (grammatical rules), bátàni ihun (structure) àti síṣeése láti ṣe àyí dà àti iyípadà fún ọ̀rò àti gbólóhùn nínú èdè.
3. A ṣe itẹ̀numọ̀ rẹ̀ pé dọ̀gbandọ̀gba tàbí ipò kan náà ni gbogbo èdè wà, èdè kan kò pé tàbí dára ju èdè miiran lọ, àti pé kò sí èdè tí kò ní agbára ìṣàmúlò láti ṣàpẹ̀júwe tàbí ṣeròyìn ohun tó n ṣẹ̀lẹ̀ tàbí ìdàgbàsókè ohun tuntun tó n ṣéyọ̀ ní àyíká/àdúgbò rẹ̀ bíi ètò ibánisòrò, ọ̀rò ìṣẹ̀lú, ètò èkò, ìdàgbàsókè nínú ìmọ̀ ẹ̀rọ̀ àti sáyẹ̀nsì, abbl. Paríparí ohun tí a sọ ni pé, àparò èdè kan kò ga ju àparò èdè miiran lọ, bẹ̀ẹ̀ ni èdè Yorùbá kò lè dọ̀bálẹ̀ fún èdè miiran. Ohun tó ṣeése ni pé kí àwọn èniyàn tó n lo èdè kan (b.a. èdè Gẹ̀ẹ̀sì) pọ̀ ju àwọn tó n lo èdè miiran lọ.
4. A ṣàpẹ̀júwe àṣà gégé bí ọ̀nà ìgbé-ayé àwọn ìran, èyàn tàbí olùgbé àwùjọ kan, pàápàá pẹ̀lú itókasi, ìṣesí, ihùwàsí, ìgbàgbó, ẹ̀sin, oúnjẹ, ìṣeṣe, ọ̀nà iwọ̀ṣọ̀ àti èdè wọ̀n.
5. Àjọṣepò wà láàrin àṣà àti èdè. Ìbáṣepò náà sì jẹ̀ “eegun wọ̀nú ẹ̀ran, bẹ̀ẹ̀ sì tún ni ẹ̀ran wọ̀ inú eegun. Èyí kò sí mú kí ó ṣeése láti pín àwọn méjéjì níyà fún ìdí pàtàkì yí. Ìyẹn ni pé èdè jẹ̀ abala pàtàkì kan lára àṣà tí à n ló láti ṣàlàyé, ṣàpẹ̀júwe, ṣedáàbòbò àti itànkálẹ̀ àṣà kí àṣà má baà kú. Ní sókí àti ní pàtàkì jùlọ̀, a ṣe itẹ̀numọ̀ rẹ̀ pé bí àṣà bá kú, ó di dandan fún èdè náà láti kú.

6. Ní ipín III Módù kíńí yí, ni a ti şàlàyé işé àti ojúşe èdè ní ọ̀nà-kan-ò-jòkan, ní ibikíbi, àyèkáyè àti ní ipòkípò. Díè lára ohun tí èdè wúlò tàbí tí a le lòó fún nìwònyí: ibánisòrò, nínú ètò-èkò, ọ̀rò işèlú, işé okoòwò tàbí ọ̀rò-ajé, fún işé iròyìn, idánílárayá, abbl.

6.0 Işé Şíşe

1. Kín ni èdè? Kín sì ni àşà?
2. Pèlú àlàyé, dárúko àbùdá mífà tí èdè ní.
3. Irú ibáşepò wo ló wà láàrin àşà àti èdè? Má şalái şàlàyé ọ̀nà mèrin tí ibáşepò náà n gbà wáyé.
4. Kín ni a ní lókàn nígbà tí a bá sọ pé:
 - (i) “Eegun wònú ẹran, bèẹ̀ sì ni ẹran wònú eegun” ni ọ̀rò èdè àti àşà.
 - (ii) “Bí ikarahun bá fọ, igbín kò lè sí láyé mó”. Fi gbólóhùn yí şàlàyé/topinpin ibáşepò tó wà láàrin èdè àti àşà.
5. Dárúko ọ̀nà mēwáá tí èdè gbà wúlò ní àwùjọ omoniyàn.

7.0 Ìwé Ìtókasi

1. Abubakre, S. (2019). *An Analysis of Translation Strategies for Culture Specific Expressions in Two English Versions of D.O. Fagunwa’s Igbó Olódùmarè*. Ph.D Thesis, University of Ilorin.
2. Ajayi, S. A. (2005). *African Culture and Civilization*. Ibadan: Atlantis Books.
3. Ajibade, M. I. (2016). “Language, Style and Nationalism in selected writings of Lawuyi Ogunniran”. M.Phil. Disertation, University of Ibadan, Ibadan.
4. Awobuluyi Oladele (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume II University Press Ltd., Ibadan.
5. Bamgboşè, Ayo (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume I University Press Ltd., Ibadan.
6. Bólàrinwá, A. (2016) *Culture*. Toyin Falola and Akintunde Akinyemi (eds.)

Encyclopedia of Yorùbá, USA: Indiana Univ. Press, pp. ISBN 9780253 021335 (USA).

7. Devito, J. A. 2000. *Human Communication: The Basic Course*. New York: Longman Educational Publishers Inc.
8. Ilesanmi, T. M. 2004. *Yoruba Orature and Literature: A Cultural Analysis*. Ile-Ife. Obafemi Awolowo Press Ltd.
9. Olateju, M.O.A. 2015/2016. Language and Style [-listics in Literaty and Routine Communication: The Yorùbá Example. An Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.
10. Ojo, E. T. 2013. “A Stylistic Analysis of Proverbs in Selected Yoruba Written Literature” Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.
11. Oyetade, S. O. (2014) Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.
12. Vic, Web and Kembo, S. (eds.) (2008). *African Voices: An Introduction to the Languages and Linguistics of Africa*. Cape Town: OUP.

MÓDÙ KEJÌ

Ìfáára

Nínú idánilékòọ́ tó wà ní Módù kejì yí, ìwọ́ yóò kà nípa fónrán afò, ìpèdè ojoojúmọ́, ìpèdè eléwì tàbí ìpèdè ajeméwì àti ètò ibánisòrò. Ní pàtó, ìwọ́ yóò mò nípa ohun tí à n pè ní afò, èdè ojoojúmọ́, èdè ewì àti ohun tí ibánisòrò túmò sí tàbí já sí. Bákan náà, ìwọ́ yóò tún kà nípa oríṣìíríṣì ogbón àti ètè ìṣàmúlò èdè ní onírúurú ààyè tàbí ipò yòowù kí o lè wà tàbí tí ó bá bá ara rẹ.

Bákan náà, àwọn ibéèrè ìṣaájú tí a pèsè sínú idánilékòọ́ yí yóò jẹ ìránwọ́ nílá fún ọ láti mọ àwọn fónrán tó sáábà máa n wà nínú afò àti ìṣẹ́ tí wọn n ẹ. Àwọn ibéèrè sì tún wà fún ọ lẹyìn tí o bá ti ka idánilékòọ́ tán fún idánrawò láti mò bí idánilékòọ́ náà ti yé ọ sí. Bí ohun kan bá rú ọ lójú nìbẹ̀, ìwọ́ sá tún un gbé, kí o sì kà á ní àkátunkà tí tí yóò fi yé ọ dáadáa.

2.2 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ọ̀nà tí a gbà gbé idánilékòọ́ yí kalẹ́ jẹ̀ èyí tí ó rọ̀rùn. Lẹyìn tí o bá ti kà á dáadáa, tí ó sì yé ọ yékéyéké, ìwọ́ yóò ní ìmọ́ kíkún nípa ǹnkan wònyí:

- ibánisòrò àti ètò ibánisòrò
- èdè ojoojúmọ́ àti èdè-ewì
- ìyàtò láàrin ìpèdè ojoojúmọ́ àti ìpèdè eléwì àti
- agbára èdè nínú ètò ibánisòrò

Gégé bí àfojúsùn, ìwọ́ yóò le ẹ ǹnkan wònyí:

- ìwọ́ yóò lè ṣàlàyé iwúlò àti ìyàtò to wà láàrin èdè/ìpèdè ojoojúmọ́ àti èdè/ìpèdè ewì
- ìwọ́ yóò ní ìmọ́-òṅ-ṣe tàbí ìmèdèélò tí yóò mú ọ le pèdè lònà tó yege, tó sì tún yanranntí ní ibikíbi, ipòkípò àti àyèkáyè tí o bá bá ara rẹ.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

- Èròjà ètò ibánisòrò mélòó ló wà? Dárúkọ wọn.
- Kín ni èdè-ojoojúmọ́, kín sì ni èdè ewì?

- Ṣàlàyé iyatò tó wà láàrin ilò/ìpèdè ojoojúmọ àti ilò/ìpèdè eléwì
- Irú àkíyèsí àti àtẹnumọ wo ni ìwo yòò ẹ tì o bá wà ní ipò tàbí àyè láti gbé ìpèdè kalẹ lórí kókó ọ̀rọ̀ wọ̀nyí:
 - ikíni
 - ìpolówó
 - idúpé
 - ìpolongo ìbò nínú ọ̀rọ̀ iṣẹ̀lú
 - iṣẹ̀ oníròyìn
 - àpónlé síṣe

4.0 ÌDÁNILÉKỌ́

4.1 Ìpín Kìíní: Ètò Ìbáńisọ̀rọ̀

4.2 Kín ni ìbáńisọ̀rọ̀?

Ní èdè kúkúró, ohun tí ‘ìbáńisọ̀rọ̀’ tùmọ̀ sí ni bíbá ẹnìkan tàbí ẹ̀lómíràn sọ̀rọ̀, yálá lórí kókó ọ̀rọ̀ tàbí èrò kan, àkíyèsí lórí ọ̀rọ̀ tàbí ohun kan, èrò ọ̀kàn ẹnì láti fún ẹnìkan ní ìmòrán tàbí iròyìn lórí iṣẹ̀lẹ̀ tàbí ọ̀rọ̀ kan. Ìbáńisọ̀rọ̀ yíi kan náà ni a lè tún ṣàlàyé ní sọ́kí gégé bí ‘ìtàkurọ̀sọ̀’ láàrin ẹnìkan àti ẹ̀lómíràn, ó sì lè jẹ́ láàrin ènìyàn méjì, méta tàbí ju bẹ̀ẹ̀ lọ. Ìbára-ẹnì-sọ̀rọ̀ yíi ló ya ẹ̀dá ènìyàn sọ̀tọ̀ sí ẹ̀ranko. Nípa bíbá ara sọ̀rọ̀ pẹ̀lú ọ̀rọ̀ ẹ̀nu, àkọ̀sílẹ̀ tàbí ilò àmì ni ènìyàn lè gbà gbé èrò ọ̀kàn rẹ̀ kalẹ̀ lónà tó péye. (Wo Crystal and Davy (1985); Omamor (2003); Olateju, (2016:18) àti Bolarinwa, A. (2016: 72).

Ọ̀nà méta pàtàkì ni ìbáńisọ̀rọ̀ lè gbà wáyé:

- Nípasẹ̀ ọ̀rọ̀ ẹ̀nu tàbí ọ̀rọ̀ síso lẹ̀nu (àpilẹ̀so)
- Nípasẹ̀ ọ̀rọ̀ kíkọ̀ sílẹ̀ nínú ìwé (àpilẹ̀ko)
- Nípasẹ̀ lílo àmì; ẹ̀yà ara bíi mími orí, fífí ojú sọ̀rọ̀, imú, abbl.; àrokò bíi ààlẹ̀ pípá pẹ̀lú àkísà, ààlẹ̀ pípá pẹ̀lú àkúfọ̀ ìgò, ewé, imò-ọ̀pẹ̀, aṣọ̀ pupa, abbl. (wo pépà Bólárínwá (2016) ‘Ìlò-Àmì àti Èdè Gégé bí Àrokò Pípá Láàrin Àwọn Yorùbá ’’ *AJOLL, Aḡo-Iwoye: Journal of Languages & Literary Studies*, Vol. 7. Pp.71 – 92.

Irú ìbáńisòrò yòwù kó jé, yálà àpilèsò tàbí àpilèkò, isẹ kan náà ni wón n ẹ, wón sì tún jọ nílò ìmò-ón-ẹ àti ogbón ipèdè bákan náà.

A lè wo àpẹẹẹ díẹ gégé bí àkàwé láti şàlayé àwọn àsikò àti ibi tí ìbáńisòrò ti máa n gbà wáyé lówùjọ ẹdá àti láàrin irú àwọn èyàn wo. Gégé bí àpẹẹẹ –

- Itàkuròşò láàrin aya àti oko
- Itàkuròşò láàrin omọ àti òbí (yálà bàbá àti ìyá)
- Itàkuròşò láàrin ọrẹ méjì
- Itàkuròşò láàrin ọgá àti omọ-ẹkòşé
- Itàkuròşò láàrin olùkò àti akẹkọọ abbl.

Bákan náà ni ìbáńisòrò n wáyé nígbà tí àwọn oníşé iròyìn bá n kọ iròyìn sílẹ, láàrin àwọn ọşéré (inú sinimá/eré orí-itàgé tàbí sinimá àgbéléwò), òńkòwé (ewì, itàn-àròşò, eré-oníşé). Gbogbo iwònyí jé àpẹẹẹ ibi tí ìbáńisòrò n gbà wáyé pèlú èrò láti dá wa lẹkọọ, dá wa lára yá, gbà wá níyànjú, abbl.

4.2 Ìpín Keji: Afò àti Fónrán Afò

4.3 Kín ni Afò?

Afò jé èrò tàbí ọrò kan gbòògì, èyí tí a fi èdè gbé kalẹ, yálà láti ipasẹ ọrò ẹnu (àrángbó) tàbí láti ipasẹ kíkò-sílẹ. Afò yíí ni àwọn olóyínbó n pè ní ‘discourse’. Gégé bí àpẹẹẹ – lítíréşò jé oríşì tàbí èyà afò kan. Bákan náà ni iwònyí jé afò:

Afò ajemésìn tàbí iwáásù tàbí ẹsìn (religious discourse)

Afò ajemóròyìn (journalistic discourse)

Afò ajemófin (legal discourse)

Afò ajemótàn (historical discourse)

4.4 Fónrán Afò

Ọjìnmì onímò línjúísíki kan, tí ó tún ní ìmò nípa ètò ìbáńisòrò, Roman Jakobson ló ti şàlayé nípa bí èdè ẹ ẹ pàtàkì tó, àti irú bíra tí a lè fi èdè dá nínú itàkuròşò (afò) tàbí

nínú ètò ìbáńisòrò. Nínú àlàyé Jakobson, ó sọ pé àwọn èròjà mẹfà kan máa ń wáyé tàbí pèsè ní gbogbo ìgbà tí ìbáńisòrò bá ń şelè. Àwọn èròjà náà ni Jakobson pè ní fónrán afò.

Ó sọ pé àwọn fónrán afò tàbí èròjà bẹẹ saábà máa ń jẹ mẹfà. Àwọn niyí:

- Aşafò (olùso/sòròsòrò/pèdèpèdè)
- Òsùnsùn afò (olùgbó)
- Orí-òrò afò
- Èdè afò
- Àdúgbò afò
- Ìpe-àkíyèsí-afò

O ní láti mò pé èyà afò kòòkan ló ní irúfẹ ìpèdè tirẹ.

Ní báyii, ó yẹ ká şàlàyé şókíşókí lórí àwọn fónrán tàbí èròjà ajẹmó-ètò-ìbáńisòrò tí à ń bá bọ:

4.4.1 Aşafò

Aşafò náà ni à ń pè ní olùso tàbí sòròsòrò tàbí pèdèpèdè. Ó ní ohun kan lẹmìí tàbí lókàn tó fẹ láti sọ fún ẹnìkan tàbí jù bẹẹ lọ. Irúfẹ ìpèdè tàbí ọrò tí a fi ń dá aşafò tàbí sòròsòrò mò ni ilò àwọn arópò-orúkọ bí i: èmi, tèmi, mi, mo, tàbí kí ó kúkú dárúkọ ara rẹ.

Wo àpẹrẹ isàlẹ yií:

- (i) ...òrò mi kò ju èyí lọ
Èmi ni tirẹ tíí ikú fi máa pa mi
Àdiítú Olódùmarè

(*Àdiítú*, o.i. 59)

- (ii) Bàbá mi, háà! Baba mi
Ìyá mi, yé è! Ìyá mi
Egungun apá yií, ti bàbá mi ni
Egungun ẹsẹ yií, ti ìyá mi ni
Egungun àyà yií, ti bàbá mi ni,

Agbárí méjéèjì yíí, ti àwọn òbí mi ni
Háà! Èyin tí ẹ bí mi, mo fi yín sílẹ̀
pèlú ẹran ara, mo bá yín ní egungun
wònganwòngan. (*Àdìtú*, o.i. 42)

Nínú àpẹẹrẹ kííni, àwọn ọ̀rọ̀-arọ̀pò orúkọ tó n fi sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ hàn ni a fa ilà sí lábẹ̀ pẹ̀lú orúkọ sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ fúnra rẹ̀ (*Àdìtú Olódùmarè*). Nínú àpẹẹrẹ kejì bákán náà, a fa ilà sí àwọn ọ̀rọ̀ arọ̀pò-orúkọ tó n tọ̀ka sí olùsọ̀rọ̀. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, bí aṣafọ̀ tàbí sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ bá n lo arọ̀pò orúkọ láti tọ̀ka sí ara rẹ̀ bá yíí, ohun méjì ni èyí n tọ̀ka sí tàbí sàfihàn. Ohun kííni ni pé ó n fi hàn pé sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ fúnra-rẹ̀ n tọ̀ka sí ara rẹ̀ nínú ìpèdè rẹ̀. Ohun kejì ni pé ilò arọ̀pò orúkọ tàbí orúkọ sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ n sàfihàn ìmòsílára sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ nípa ìrírí rẹ̀, ohun tí ó n ṣẹ̀lẹ̀ sí i lówólowó tàbí ìhà tí ó kọ̀ sí ohun tó n ṣẹ̀lẹ̀ nínú afọ̀ tí ó n sọ̀. Nínú àpẹẹrẹ kejì, a ó rí i pé ìbànújẹ̀ tó bá aṣafọ̀ látàrí ipò tí ó bá àwọn òbí rẹ̀ tó ti kú, tí egungun wọn sì wà nílẹ̀ wònganwòngan ní ìmòsílára tí ìpèdè rẹ̀ fi hàn.

4.4.2 Òsùnsùn afọ̀ (Olùgbọ̀)

Olùgbọ̀ ni ẹni tí à n bá sọ̀rọ̀ tàbí ẹni tí a dojú ọ̀rọ̀ tàbí afọ̀ kọ̀. Òsùnsùn-afọ̀ lè jẹ̀ ẹyọ ẹnikan tàbí ẹniyàn méjì, mẹ̀ta tàbí ẹniyàn púpọ̀. Bákán náà, aṣafọ̀ lè wà ní itòsì, ní àrọ̀wótó tàbí kí ó wà ní ọ̀nà jíjìn; a lè fi ojú rí i tàbí kó jẹ̀ pé ojú ẹ̀mí ni a fi n wò ó gégé bí ó ṣe máa n ṣẹ̀lẹ̀ nínú ọ̀fọ̀ Yorùbá nígbà tí ẹ̀mí tàbí ẹni tí a dojú ọ̀fọ̀ kọ̀ kò sí ní àrọ̀wótó tàbí itòsì ibi tí a wà. Àwọn fọ̀nrán ìpèdè tí a fi n dá òsùnsùn afọ̀ tàbí olùgbọ̀ mò ni àwọn arọ̀pò orúkọ, àbò tó tún jẹ̀ ti ẹ̀nikẹ̀jì bíi: ọ, rẹ, ìrẹ, tìrẹ, àwọn, wọn, tiwọn tàbí kí á kúkú dárúko òsùnsùn afọ̀ (olùgbọ̀) pàápàá. Nínú àpẹẹrẹ kííni àti ikejì tí a lò ṣaájú, lókè, a ó rí pé ‘tìrẹ’ (àpẹẹrẹ I) pẹ̀lú ‘àwọn’, ‘èyin’ bàbá, ìyá (àpẹẹrẹ II) ni àwọn ọ̀rọ̀ arọ̀pò orúkọ tàbí ìpèdè tó n tọ̀ka sí òsùnsùn afọ̀/olùgbọ̀. Ní ìgbà tí ìrúfẹ̀ ìpèdè bá yíí bá wáyé pàápàá, nígbà tí a bá dárúko òsùnsùn-afọ̀, ó tùmò sí ìtẹ̀numọ̀, èyí tó n jẹ̀ kí òsùnsùn-afọ̀ (olùgbọ̀) mò pé òun ni sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ n bá wí, yòò sì jẹ̀ kí ó farabalẹ̀ láti gbọ̀ ohun tí aṣafọ̀ n sọ̀ ní àgbóyẹ̀.

4.4.3 Orí-òrò afò

Èyí ni kókó tàbí ohun tí ìbáńisòrò dá lé lórí gan-an. Bí kò bá sí orí-òrò, kò le sí afò tàbí òrò. Tàbí kí á tún un sọ báyii pé “bí kò bá sí òrò, ìbáńisòrò kò lè sí tàbí wáyé”. Nígba tí òrò bá wà náà ni a máa n sọ ọ. Èyí ló ọkùnfà òwe Yorùbá tó sọ pé òrò ló n mú “mo kó – mo rò wá”. Láàrin àwọn Yorùbá, iwúre tàbí àdúrà ẹ kókó nígbà tí a bá n gbé òrò kalẹ. Iwúre yí sì sáábà máa n júwe ibi tí orí-òrò doríko. Gégé bí àpẹẹrẹ iwúre isàlẹ yí ti fihàn ohun tó jẹ kókó tàbí orí-òrò nínú itàkuròsọ tàbí ìbáńisòrò tó fẹ wáyé.

- (a) E kú ewu, Olórun yóò wò ó – òrò ọmọ tuntun tí wón ẹẹẹ bí.
- (b) E kú ináwó o, èyin iyàwó kò ní mení o, èrè púpò la ó rí níbẹ o – òrò igbéyàwó
- (d) Oyè á mọrí o, bàtà á pé lẹsẹ, ilẹkẹ á pé lórùn – òrò oyè jíje
- (e) Ilẹ á tura, emí yóò gbébẹ pé pé pé o – òrò ilé sísí

Kò sí àsikò tí iwúre tàbí àdúrà kò lè wáyé nínú itàkuròsọ tàbí ìbáńisòrò. Ó lè wáyé ní ìbèrè, ààrin gbùngbùn tàbí ní iparí òrò tàbí afò.

4.4.4 Èdè afò

Èyí ni èdè tí a lò láti gbé afò jáde tàbí tí a fi gbé afò kalẹ. Bí a ẹ sètò èdè ẹ pàtàkì nínú afò bí a bá fẹ kí ìbáńisòrò kẹsejári. Ipèdè afò gbòdò jẹ èyí tó múnìlòkàn, èyí tó nítumò, tí ó sì tún ẹ rẹgí pẹlú ojó orí àti irírí òsùnsùn-afò (olùgbó) tàbí eni-yòówù tó jẹ òsùnsùn afò. Ipèdè afò kò gbòdò le koko ju bó ti yẹ lọ fún olùgbó kó má ba à mú àìgbòra-eni-yé lówó. Ọnà méjì ni a lè pín ipèdè afò sí; ipèdè afò tó jẹ mọ itàkuròsọ tàbí ìbáńisòrò ti ilànà olójoojúmọ àti ipèdè ajẹmẹwì. A ó sàlàyé èyí ní kíkún ní iwájú. Sùgbón ní báyii, irúfẹ èdè afò tí à n sọ ni ipèdè tó bá orí-òrò afò mu, tàbí tí ó bá a ọgba.

Bí orí-òrò afò yóò bá ní itumò, tí àgbóyé yóò wà láàrin olùsọ àti olùgbó, tí orí-òrò afò yóò sì fanimóra, gbogbo iwònyí wà lówó bí pèdèpèdè bá ẹ sààtò èdè sí. Ohun tí à n sọ ni pé, nínú ètò ìbáńisòrò, èdè afò gbòdò ẹ rẹgí pẹlú orí-òrò afò. Èdè afò gbòdò wu etí ígbó, kí ẹ kó sì dùn láti gbó sítí nikan, ó gbòdò bá èrò àti ifẹ olùsọ àti olùgbó mu tó fi jẹ pé àwọn méjéjì kò ní gbàgbé ohun tó jẹ kókó èrò itàkuròsọ tàbí orí-òrò afò wọn. Ídí sì nìyí tó fi jẹ pé a kò lè ya èdè afò kúrò lára orí-òrò afò, nítorí pé àwọn méjéjì jọ n síšẹ

papò fún rere ni. Wo ipèdè wònyí gégé bí àpẹ̀rẹ̀ fún itumò àti èrò tí ó ẹ̀sẹ̀sẹ̀ láti fàyo nínú wọn –

(i) wọn filé pọtí,
wọn fònà rokà,
wọn fi gbogbo agbada dínran
(Itumò: wọn pèsè ohun jíjẹ àti ohun mímu tó pọ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀)

(ii) Wọn kólé wọn kan ààsè
(Itumò: wọn kólé alárinrin, ilé tó dára, tó sì dùn-ún-wò)

(iii) Ijọ tí ẹ̀ bá rí kéré, ẹ̀ jẹ̀ kéré
Ijọ tí ẹ̀ bá rí wòmù ẹ̀ jẹ̀ wòmù.
Ijọ tí ẹ̀ kò bá rí, ẹ̀ dakùn délẹ̀, ẹ̀ máa bóorun lọ.
(Itumò: Ẹ̀ gba kámú bí ọ̀ràn ná ti rí.)

Ọ̀jọ̀ tí ẹ̀ bá rí oúnjẹ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀ tàbí púpọ̀, ẹ̀ gbà á bẹ̀, kí ẹ̀ jẹ̀ àjẹ̀yọ̀ àti àjẹ̀sẹ̀kù.

Ọ̀jọ̀ tí ẹ̀ kò bá sì rí rárá, ẹ̀ mú un mọ̀ra, kí ẹ̀ gbà á bẹ̀

Baba kan ni ó fẹ̀ràn láti máa sọ gbólóhùn (iii) yí fún àwọn ọ̀mọ̀ rẹ̀ ní gbogbo ìgbà tí owó bá tá a lówó, tí àwọn ọ̀mọ̀ kò sì fi bẹ̀ jẹun àjẹ̀yọ̀ àti àjẹ̀sẹ̀kù.

Àwọn èròjà kan wà tó dà bí èròjà ọ̀bẹ̀ fún ipèdè tàbí èdè afọ̀. Díẹ̀ lára wọn ni òwe, àkànlò-èdè, orin abbl. Àwọn ni èròjà tó n mú kí èdè afọ̀ dùn kó sì lárinrin. A kò gbọ̀dọ̀ fé irú èròjà báwònyí kù nínú èdè afọ̀. A ó ẹ̀sẹ̀sẹ̀ kíkún lóri àwọn èròjà bẹ̀ láipẹ̀ nínú idánilẹ̀kọ̀ tó wà níwájú.

4.4.5 Àdúgbò afọ̀

Àdúgbò afọ̀ tùmò sí ọ̀gangan isẹ̀lẹ̀ èyí tí àwọn olóyìnbó n pè ní ‘context’. Ọ̀gangan isẹ̀lẹ̀ ní ẹ̀ pẹ̀lú oríṣíí itumò tí ọ̀rò kan tàbí ipèdè kan lè ní. Èyí wà ní ìbámu pẹ̀lú ọ̀gangan isẹ̀lẹ̀ bí a ẹ̀ lò ó nínú orí-ọ̀rò afọ̀. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ọ̀rò yí – ‘ajá’ lè ní oríṣíí itumò, èyí tó

dúró lórí bí a ti ẹ̀ lẹ̀ ó nínú ìtàkuròsọ̀ tàbí nínú afò. Bí a bá pe ènìyàn ní ajá; tàbí tí a fi wé ajá, ìtumò tí ó lè ní nìwònyí:

- ọ̀dọ̀kọ̀ (nítórí ajá fẹ̀ràn ìsekúṣe, pàápàá ní gbangba ọ̀de)
- onírìnkurìn/onírìn-àrè (akọ̀ ajá lè rin ibùsò tó pò tí yòò máa wá abo kiri)
- ẹ̀ni tí ó n jẹun pàlapàla
- ẹ̀ni mo-rí-ma-bá-lọ̀ ènìyàn

Bí a bá fi ènìyàn pe ajá, ìtumò tí a máa fún olúwarẹ̀ ni ọ̀kan nínú àwọn ìtumò ọ̀kẹ̀ wònyí. Èyí dúró lórí ọ̀gangan ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó bá àdúgbò afò mu. Bí a bá n sọ̀rò nípa kí èyàn ní ikóra-ẹ̀ni-níjàánu nínú ọ̀rò ìbálòpò akọ̀-sí-abo, a lè sọ̀ pé ajá ni ẹ̀ni náà. Ọ̀gangan-ìṣẹ̀lẹ̀ ẹ̀ pàtàkì bí a bá n sọ̀rò nípa èdè afò. Èyí ló n ẹ̀ irànwọ̀ fún olùgbọ̀ tí ọ̀rò tàbí ìpèdè tó ní pònná yòò fi ní ìtumò, tí kò sì ní dojúrú mó.

4.4.6 Ìpe-àkíyèsí afò

Ohun tí èyí tùmò sí ni lílo àwọn ìpèdè kan láti fi pe àkíyèsí olùgbọ̀/òsùnsùn afò, yàlà sí aṣafò, ohun ẹ̀nu aṣafò (ìyẹn, ohun tí aṣafò n sọ̀ lẹ̀nu) tàbí sí aṣafò fúnra rẹ̀ gan-an-gan. Àpẹ̀rẹ̀ irú ìpèdè bẹ̀ ènìwònyí:

- Ẹ̀ sẹ̀ o gbọ̀ mi?
- Ẹ̀ ọ̀ n gbọ̀ ohun tí mò n wí?
- Ẹ̀ ó yé ọ̀?
- Ọ̀rò mi kò yé ọ̀ bí?

Akéwì ìṣẹ̀nbáyé kan tilẹ̀ wà tí orúkọ̀ rẹ̀ n jẹ̀ Ẹ̀sọ̀bọ̀ Aróbíodù, ẹ̀ni tó fẹ̀ràn láti máa pe àkíyèsí àwọn olùgbọ̀ ewì rẹ̀ sí ara rẹ̀ tàbí sí kókó ọ̀rò tó n sọ̀ nínú ewì rẹ̀. Ohun tí ó fẹ̀ràn láti máa wí láti ẹ̀ èyí ni:

- Èyìn ọ̀mọ̀dé Ìmàrò, ẹ̀ kò n gbọ̀ mi na?
- Èyìn ọ̀mọ̀dé Ìmàrò, ẹ̀ kò bi mí lébì ipó ti ẹ̀?

Bákan náà ni àwọn akéwì alohùn Yorùbá náà ní irú ìpèdè alápe-àkíyèsí bẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ nìyí:

Ògúndélé ọ̀!

Ó n bẹ nílẹ̀ tàbó ròde?

Bó bá n bẹ nílẹ̀, ẹ ní kó máa jẹ mi

Kódà nínú ìpèdè ojoojúmọ̀, ìpèdè àkíyèsí náà tún máa n wáyé níbẹ̀.

Àdùkẹ̀!

Etí rẹ̀ mélòò? (Tàbí etí mélòò lo ní?)

Kín lo fi n gbọ̀?

(ìyẹn náà yóò sì dáhùn pé: etí méjì ni; ọ̀rò ni mo fi n gbọ̀)

Ìşẹ̀ tí ìpèdè báwònyí n şe nínú afọ̀ tàbí ibánisòrò ní àgbóyẹ̀/ìgbọ̀ra-ẹ̀ni-yé. Bí ó bá jẹ̀ nínú orin ni, ọ̀kọ̀rin sáábà máa n lo ìpèdè báyií láti pe àkíyèsí olùgbọ̀ sí ara rẹ̀ kó lè fún un ní ẹ̀bùn owó.

Kí á tó mẹnụ kúrò lórí àwọn fónrán afọ̀ tí à n sọ wònyí, ó şe kókó láti tẹnu mọ ọn, gégé bí Roman Jakobson şe sọ pé ọ̀títọ̀ ni a máa n rí àwọn fónrán wònyí nínú afọ̀, şùgbón ó şeése kí gbogbo wọn má pèsè lẹ̀ẹkan náà. Àwọn èròjà tó pọ̀n dandan fún láti jọ pèsè papọ̀ ni: aşafọ̀ (olùşo), ọ̀sùnsùn afọ̀ (olùgbọ̀), orí-ọ̀rò àti èdè-afọ̀.

4.3 Ìpín Kẹ̀ta: Èdè Ojoojúmọ̀ àti Èdè Ewì

4.3.1 Ìpèdè Ojoojúmọ̀ àti Ìpèdè Ewì

Kín ni ìpèdè ojoojúmọ̀?

Irúfẹ̀ ìpèdè yií ni ìpèdè tí a sáábà máa n lò fún ibánisòrò láwùjọ̀, láàrin baba sí ọmọ̀, ọ̀rẹ̀ sí ọ̀rẹ̀, ọ̀gá sí ọmọ̀-ìkọ̀şé, abbl. Irúfẹ̀ ìpèdè yií náà ni à n lò fún ètò ìkòni nílẹ̀ ẹ̀kọ̀, iwáàsù ní şọ̀şì tàbí rírọ̀ wáàsí ní mọ̀sáláşí, iròyin lórí redió tàbí tẹlifisàn, abbl. Ohun tó jẹ̀ àfojúsùn tàbí tí ó jẹ̀ ìpèdè ojoojúmọ̀ lógún ní ìgbọ̀ra-ẹ̀ni-yé láàrin olùşo àti olùgbọ̀.

Kín ni ìpèdè ewì/eléwì?

Ìpèdè eléwì ni irúfẹ̀ ìpèdè tí à n rí nínú lítíréşò tàbí àwọn ìpèdè ajẹmọ̀ lítíréşò bíi orin, ọ̀we, oríkì, ọ̀fọ̀, àlọ-àpamọ̀, ẹ̀dà-ọ̀rò, àkànlò-èdè, abbl. Ohun tí ó jẹ̀ àfojúsùn irúfẹ̀ ìpèdè yií, tàbí tí ó jẹ̀ ẹ̀ lógún ni ẹ̀wà tàbí adùn tí irúfẹ̀ ìpèdè bẹ̀ẹ̀ máa n ní. Ìpèdè eléwì tàbí ajẹmẹ̀wà báyií wọ̀pọ̀ nínú àwọn ẹ̀yà lítíréşò Yorùbá bí i ewì, itàn-àròşo àti eré-oníşe.

Diẹ̀ lára ohun tó tún yẹ̀ kí o mọ̀ nípa isòrí ìpèdè méjéjì yií nìwònyí:

- Èdè/ìpèdè ojoojúmọ̀ kì í rú ọ̀fin gíràmà èdè, şùgbón èdè ewì máa n rú ọ̀fin gíràmà.

- Ìhun gbólóhùn èdè ojoojúmọ̀ kì í díjú, ó sì tètè máa n yé èniyàn, şùgbọ̀n ti èdè ewi kò rí bẹ̀ẹ̀. Ó le koko, itumọ̀ rẹ̀ jinlẹ̀ kì í sì yé èniyàn bọ̀rọ̀bọ̀rọ̀.
- Ọ̀nà işowọ̀lò-èdè kii sáábà pọ̀ nínú èdè ojoojúmọ̀ kó má ba à pagidínà itumọ̀ tàbí ìgbóra-ẹ̀ni-yé, şùgbọ̀n èyí kò rí bẹ̀ẹ̀ fún èdè ewi. Ọ̀nà-èdè pọ̀ rẹ̀pẹ̀tẹ̀ nínú èdè ewi nítorí pé adùn àti ẹ̀wà ni işẹ̀ rẹ̀.

Pàtàkì ohun tí ó yẹ ká tẹnumọ̀ nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yíi ni pé, iwo akẹ̀kọ̀ọ̀ gégé bí akẹ̀kọ̀ọ̀ tí ó fẹ̀ jẹ̀ sọ̀rọ̀sọ̀rọ̀ tàbí tí ó fẹ̀ láti mọ̀ bí a ẹ̀ n lo èdè ní láti kọ̀ àti láti mọ̀ irú ipèdè tí o ní láti ló ní gbogbo ìgbà tí o bá n lo èdè tàbí tí o bá n sọ̀rọ̀. Ibi tó bá yẹ kí àsoyẹ̀ wà, àsoyẹ̀ gbọ̀dọ̀ wà nípa lílo ipèdè tí kò nípon púpọ̀ jù; ọ̀we tàbí àkànlò-èdè tó mọ̀ níwọ̀n. Níbi tó bá sì yẹ kí o napá-nasẹ̀ èdè ewi, kò sí ohun tó ní kí o má şàmúlò orin, ọ̀fọ̀, oríkì àti àwọ̀n ọ̀nà-işowọ̀lò-èdè miiṛà̀n tí yóò mú ọ̀rọ̀ tàbí ipèdè rẹ̀ tasánsán.

4.4 Ìpín Kẹ̀rin: Èdè Àmúlò Afọ̀

4.4.1 Kín ni èdè àmúlò?

Èdè àmúlò ni irúfẹ̀ èdè tàbí ipèdè tó yẹ ní lílò nínú afọ̀ kan. A tún lè şàlàyé rẹ̀ gégé bí ọ̀nà tí a lè gbà şàmúlò èdè nínú afọ̀, itàkurọ̀şo tàbí ibánisọ̀rọ̀. Paríparí rẹ̀ ni pé, èdè àmúlò tàbí ipèdè gbọ̀dọ̀ bá orí-ọ̀rọ̀ mu.

4.4.2 Èdè àmúlò fún àpónlé şişẹ̀

Èdè tàbí ipèdè àpónlé ni lílo èdè ní ọ̀nà tí ó lè fi hàn pé à n bu iyí, èyẹ̀ tàbí ọ̀lá fún ẹ̀nikan tí a lérò pé ó juni lọ ní ojọ̀ orí tàbí ipò. Láàrin àwọ̀n Yorùbá, ohun tí ó jẹ̀ àşà ni láti ẹ̀ àpónlé tó yẹ fún isọ̀rì àwọ̀n èniyàn tó juni lọ, yálà nípa dídọ̀bálẹ̀ (bí ó bá ẹ̀ ọ̀kúnrin) tàbí fífí orúnkún méjéèjì kúnlẹ̀ (bí ó bá ẹ̀ obìnrin) nígbà tí a bá n kí ẹ̀ni tó juni lọ. Ọ̀nà miiṛà̀n tí à n gbà fi ibọ̀wọ̀fún tàbí àpónlé şişẹ̀ yíi hàn ni nípa lílo arọ̀pò-orúkọ̀ àpónlé.

Àwọ̀n ọ̀nà tí işowọ̀lò-orúkọ̀ àpónlé/ọ̀wọ̀ n gbà wáyé niwọ̀nyí:

- Lílo arọ̀pò orúkọ̀ ‘o’ fún ẹ̀ni tí a jùlọ̀ ní ojọ̀ orí tàbí ní ipò láti fi hàn pé ó kéré sí wa, kí ọ̀n sù lo ‘ẹ̀’ padà (b.a. ọ̀gá sí ọ̀mọ̀ ẹ̀kọ̀şẹ̀, bàbá sí ọ̀mọ̀, ẹ̀gbọ̀n sí àbúrò, ọ̀kọ̀ sí aya, abbl.)

àgbà → o

ẹ ← ọmọdé

- (ii) Lílo arópò orúkọ ‘ẹ’ fún ẹni tó ju ni lọ (b.a. ọmọ ẹkọsẹ sí ọgá, ọmọ ilé-ẹkọ sí olùkọ, ọmọ sí òbí, aya sí ọkọ, abbl.) kí ẹni tí ó ju ni lọ sì lo ‘o’ padà.

ọgá → o

ẹ ← ọmọ-işé

- (iii) Lílo arópò orúkọ ‘o’ láàrin èyàn méjì. Iyẹn àwọn ènìyàn méjì tí wọn jọ n lo arópò-orúkọ ‘o’ láàrin ara wọn tàbí fúnra-wọn láti fi hàn pé ọré, ẹgbé tàbí ọgbà ni wọn. Irúfẹ̀ ipèdè yìí náà n wáyé láàrin ọkọ àti aya láti fi hàn pé ọré tímótímó ni wọn; kò sí ọgá, bẹ̀ẹ̀ ni kò sí ọmọ-òdò nínú ihùwàsí àti ibáşepò láàrin wọn. Irú ipèdè yìí náà lè wáyé láàrin ọré méjì bí ẹnikan tilẹ̀ ju ẹnikẹ̀jì lọ ní ipò tàbí ojó orí. Ó fi hàn pé wọn le fi àşírí han ara wọn.

ọré → o

o ← ọré

- (iv) Lílo arópò-orúkọ ‘ẹ’ láàrin ènìyàn méjì; iyẹn àwọn ènìyàn méjì tí wọn jọ n lo ‘ẹ’ fún ara wọn. (b.a. láàrin ọkọ sí aya, aya sí ọkọ, ọré sí ọré, abbl.). Ohun tí irúfẹ̀ ipèdè tàbí ilò arópò-orúkọ bá yìí fi hàn tàbí tùmò sí kíí ẹ se ti àpónlẹ̀ tàbí ọwò tó-bẹ̀ẹ̀-jù-bẹ̀ẹ̀-lọ bí kò ẹ pé wọn n fi hàn pé wọn kò sún mọ ara wọn pékípékí. Bí irúfẹ̀ ipèdè bá yìí bá n wáyé láàrin ọkọ àti aya, ohun tí wọn n fi hàn ni ‘òrìşà má jẹ n kú jẹ n là, òrìşà jẹ n là má jẹ n kú’. Ọgbón tàbí ète ipera-ẹni-sílẹ̀ ni. Lónà miíràn èwè, ó lè jẹ ohun tí ẹsin, pàápàá ẹsin kristeni fi kọ àwọn ẹlẹsin pé kí ọkọ àti aya bu ọwò fún ara wọn. Şé ọwò díèdíè ni ara n fẹ.

ẹnikínní → ẹ

ẹ ← ẹnikẹ̀jì

- (v) Kí ọkọ lo arópò-orúkọ ‘ẹ’ fún iyàwó rẹ, kí iyàwó sì lo ‘o’ padà fún ọkọ. Irúfẹ̀ ipèdè bá yìí kíí sáábà wáyé àfi bí ó bá jẹ pé irú ọkúnrin bẹ̀ẹ̀ fẹ obìnrin tó dàgbà tàbí

lówó jù ú lọ ni aya. Irú èyí sáábà máa n wáyé nígbà tí ọ̀kùnrin alátojúbò bá fi ilé àti ọ̀nà rẹ̀ sílẹ̀ tó lọ fẹ̀ màdàámú ọ̀lótí tí ó rí níbi tí ó ti n mutí kiri.

ọ̀kọ → ẹ
o ← aya

(vi) Fún ẹnìkan soṣo láti lo arópò-orúkọ ọ̀lópò ‘a’ tàbí ‘àwa’ fún ara rẹ̀ dípò arópò orúkọ ẹ̀lẹ̀yọ ‘mo’. Irúfẹ̀ ipèdè yìi n wáyé nígbà tí ẹnìkan kò bá fẹ̀ láti ẹ̀ ẹ̀gbéraga látàrí ipò nílá tí ó wà, tí ó sì fẹ̀ fi hàn pé gbogbo ohun tó ẹ̀, tàbí tí ó fẹ̀ láti ẹ̀, àdìjọṣe ni pẹ̀lú àwọn ènìyàn tí wọn jọ wà nínú ẹ̀gbé kan náà. Láàrin àwọn olóṣèlú tàbí àwọn adarí ilú tàbí ẹ̀gbé kan ni irú ipèdè bá yìi ti wópò. (Bí àpẹ̀rẹ̀: Ìjọba wa yóò (dípò ìjọba mi)... yóò filé pòntí, yóò fòná rokà fún gbogbo ara ilú).

↔A

Ohun tó ẹ̀ kókó tí a fẹ̀ kí o mò, gégé bí akékòò, ni pé ilò arópò-orúkọ àpónlé ẹ̀ pàtàkì láàrin àwọn Yorùbá. Òmùgò ènìyàn àti aláfojúdi ẹ̀dá ni àwọn Yorùbá ka irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ sí. Ó tún yẹ kó yé ọ̀ pé, itumò ipèdè tó nííṣe pẹ̀lú ilò arópò-orúkọ tàbí ipèdè àpónlé le yí padà kó di àbùkù. Àpẹ̀rẹ̀ kan ni bí ilò orúkọ àpónlé bá yí padà. Èyí ẹ̀ṣeṣe bí ọ̀mọ ẹ̀kòṣe tàbí akékòò tí ó ti n lo ‘ẹ’ tẹ̀lẹ̀ fún ọ̀gá tàbí olùkọ̀ rẹ̀ bá ṣàdédé yí padà, tó sì bẹ̀rẹ̀ sí ní lo ‘o’. Ohun tí èyí tùmò sí ni àbùkù tàbí àrífín. Ó fẹ̀ láti tàbùkù tàbí tú àṣírí ọ̀gá/olùkọ̀ rẹ̀ ni fún iwà aburú kan tí ó ti hù.

Àgbà/ọ̀gá/olùkọ̀ → o
o/ẹ̀ ← ọ̀mọ̀dẹ̀/ọ̀mọ̀-iṣẹ̀/akékòò

4.5 Ìpín Karùn-ún: Èdè Àmúlò fún Ìkíni àti Àwọn Àṣà Ìbáńsòrò m̀íràn

Ní abala yìi, ọ̀nà m̀eta ni àlàyé wa yóò pín sí:

- Ìpèdè tó jẹ̀ mó àṣà ìkíni ní onírúurú ìgbà àti àkókò
- Ìpèdè tó jẹ̀ mó àṣà ìdàgbére
- Ìpèdè tó jẹ̀ mó dídá sí ọ̀rò tàbí itàkuròṣo

4.5.1 Èdè Àmúlò fún ikíni ní onírúurú ìgbà àti àkókò

Onímò ijìnlè kan nínú èdè Yorùbá, Babalọla (1966: v)³ ló ti sọ ó pé, fún àwọn tó gbọ èdè Yorùbá àti àwọn tó mọ èdè Yorùbá sọ, n ẹ se ni èdè Yorùbá máa n dún bí orin lẹnu wọn, tó sì tún máa n dún létí bakan náà. Onímò miíràn, Akínwùmí Ìṣòlá (1978)⁴ náà kìn Babalọla lẹyin, nígbà tí òun náà sọ pé gbédè-gbéyò ni àwọn Yorùbá bí ọrò bá di bí a ẹ n sọwọlo-èdè. Àpeṣe tí Ìṣòlá tọka sí ni bátàni ìgbóròkalè àti ìṣowọlo-èdè níbi idána iyawó níbi tí a ti n rí alága idúró àti alága ijókòó tí wọn n fi èdè pera wọn níjà; bèrè lóri ikíni, itoro iyawó nípa síse àmúlò orin, ilù, ijó àti àwọn ipèdè adánilarayá miíràn.

Àṣà ikíni ẹ patàki púpò láàrin àwọn Yorùbá. Èyí ló pàdí òwe tó sọ pé, ‘eni tí kò kí ni kú ilé pàdánù káàbò.’ Àwọn Yorùbá ni bátàni ipèdè fún ikíni, èyí tó bèrè pèlú ihun “ẹ kú...” tí wọn sì máa n lò ó ní gbogbo ìgbà àti àkókò tí ikíni bá n wáyé. Ikíni wà fún onírúurú àkókò pèlú bátàni ipèdè wọn. Àpeṣe niwònyí:

Ìkíni fún ọjọ:- ẹ kú àárò/òwúrò – fún òwúrò

- ẹ ò jíire bí? - fún òwúrò
- ẹ kú iyálèta – fún iyálèta
- ẹ kú àsán/káàsán – fún ọsán
- ẹ kú iròlé – fún iròlé
- ẹ kú alé/ẹ káalé – fún alé

Ìkíni fún ìgbà:- ẹ kú ọjò (fún ìgbà ọjò)

- ẹ kú otútù/ògìnnitìn – fún ìgbà otútù
- ẹ kú ọgbelẹ/ooru – fún ìgbà ooru
- ẹ kú ọdún – fún ìgbà tàbí àsìkò ọdún
- ẹ kú àsìkò yí o – fún àsìkò yòówù

³ S.A. Babalola: The Content and Form of Yoruba Ijala 1966

⁴ Akínwùmí Ìṣòlá: The Yorùbá Writers’ Art. Ph.D. Thesis, University of Ibadan, 1978.

Ìkíni fún isẹ́: - ẹ kú isẹ́ – lásìkò isẹ́

- ẹ kú ijó – lásìkò ijó

- ẹ kú òngbẹ - lásìkò ààwẹ

- ẹ kú gbogbo ẹ – fún isẹ́ tàbí ohun yòowù kí èniyàn máa ẹ/dáwó lé

Ìkíni fún onírúurú àkókò: - ẹ kú oríire – (fún oríire)

- ẹ kú àjoyò – fún ayò

- ẹ kú iyà/òsì – fún iyà

- ẹ kú ọfọ/aráférakù – fún ọfọ

- ẹ kú afẹ/ìgbádùn – fún afẹ/ìgbádùn

- ẹ kú wàhàlà – ní àsìkò wàhàlà

- ẹ kú ewu – fún ibímọ/ìrinàjò

- ẹ kú àsìkò yí – fún onírúurú àsìkò

Ìkíni fún ọdún: - ẹ kú ọdún Kérésì – ní àsìkò kérésì

- ẹ kú ọdún Ìtúnu – ní àsìkò ọdún ìtúnu ààwẹ

- ẹ kú ọdún Àjínde – ní àsìkò ọdún Àjínde

- ẹ kú ọdún iléyá – ní àsìkò ọdún iléyá

Gégé bí a ti sọ șaájú, gbólóhùn tó sáábà máa n bẹrẹ ipèdè ikíni fún onírúurú ìgbà, àsìkò/àkókò tàbí isẹlẹ láàrin àwọn Yorùbá ni ‘ẹ kú...’. Ohun tí èyí sì tùmọ sí nàà ni ikíni.

Kí á tó panumó lórí ikíni, ó yẹ kí á sọ ọ pẹlú itenumó pé àwọn onísẹ ọwọ pọ jaburata láàrin àwọn Yorùbá, ó sì ní ipèdè fún ikíni ọkọọkan àwọn onísẹ ọwọ wọnyí. Bí àpẹẹre:

Àroyè – fún alágbèdẹ

Àrẹdú – fún àwọn aláró

Àrẹpa ògún – fún àwọn ọdẹ

Àrinyè – fún àwọn arìnrin àjò

Aroko bọdún dé – fún àwọn àgbẹ

4.5.2 Èdè Àmúlò fún Ìdágberé

Ìpèdè tó jẹ mọ àṣà ìdágberé.

Bí àṣà ikíni ṣe ṣe pàtàkì láàrin àwọn Yorùbá náà ni àṣà ìdágberé ṣe pàtàkì pèlú. Alọ-má-dáàrò tàbí anù-má-dáàrò ni àwọn Yorùbá máa n pe ẹni tó kúrò níbi kan tí kò dágberé. Aláiníwà-òlájú àti ẹni tí kò ní iwà ọmọlúàbí ni wọn ka irú ẹni bẹ̀ kún. Bátàni ìpèdè fún ìdágberé niwònyí:

Ó dígba/ó dígba kan ná/ó dígboṣe (ó dígba ó ṣe)

Ó dàbò

Láyò la ó pàdé

*Mò n bọ

*Àwọn onímò tàbí èniyàn kan ti benu àtẹ lu ìpèdè yí – “mò n bọ”. Wọn ní báwo ni ẹni tó kúrò níbi kan, tí ó n lọ, ṣe lè sọ pé “mò n bọ”. Ohun tí a lè sọ sí èyí ni pé àgékúró gbólóhùn yí “mò n lọ (báyí), mo (sì tún) n padà bọ” ni gbólóhùn yí jẹ.

4.5.3 Èdè Àmúlò fún ìtàkuròṣọ

4.5.3.1 Ìpèdè tó jẹ mọ didá sí ọ̀rò tàbí ìtàkuròṣọ

Káàkiri àgbáyé ni àṣà didá sí ọ̀rò, bí èniyàn méjì tàbí méta bá jọ wà pò tàbí tí wọn n dìjọ n sòrò. Ẹnikòòkan nínú àwọn tí wọn jọ n sòrò ló ní ànfààní láti dá sí ọ̀rò ni àsikò tó fẹ̀ àti àsikò tó yẹ. Àmọ̀ sá, ọ̀fin àti ilàna àátèlẹ̀ wà fún àwọn akópa nínú ìtàkuròṣọ tàbí ìbánisòrò. Ọ̀fin tàbí àṣà yí náà wà láàrin àwọn Yorùbá. Kí í ṣe láàrin àwọn Ọ̀yìnbó aláwò funfun nìkan ló wà. Bí ẹnikan bá n sòrò lówò, tí ẹnikẹ̀jì náà sì fẹ̀ dá sí ọ̀rò náà, tàbí ó fẹ̀ gba ọ̀rò lẹ̀nu rẹ̀, ohun tí yòò sọ ni – “Mo fi owó àti ọ̀mọ̀ dí ọ̀ lẹ̀nu”.

Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìpèdè yí dàbí àkànlò-èdè, tí lílò rẹ̀ sì ti pé kánrínkése, ó dàbí pé òun ni ó gbajúmò jùlọ̀, tí àwọn èniyàn sì máa n lò jù. Ó yẹ ká sọ ọ̀ pé àwọn ìpèdè miíràn wà, yàtò sí èyí, tí a lè lò fún iṣẹ̀ kan náà. Bí àpẹ̀rẹ̀:

- Ẹ̀ jẹ̀ kí n dá sí ọ̀rò yí
- Ẹ̀ jẹ̀ kẹ̀mi náà sọ sí i, abbl.

Ìwọ̀ gégé bí akẹ̀kọ̀ náà lè wá àpẹ̀rẹ̀ irú ìpèdè yí bíi mẹ̀rin síi. Gbídánwò rẹ̀.

4.5.4 Èdè Àmúlò fún Ìdúpé

Eni tí a ɛe lóore tí kò dúpé dàbí igbà tí ọlọ̀sà kó ni lẹ̀rù ọ. Dídúpé lówó ẹni tó ɛeni lóore ɛe pàtàkì bí a bá fẹ̀ láti gba irú oore bẹ̀ẹ̀ sí i. Abi-araa-móore-je àti ọlọ̀sà ni àwọn Yorùbá ka irú ẹni bẹ̀ẹ̀ sí. Díẹ̀ nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ ipèdè ọpẹ̀-dídá niwònyí:

- O ɛé/ẹ ɛé púpò
- Mo dúpé
- E ɛé, mo dúpé
- Gbòsà!

Lóde òní, àwọn èniyàn n fi ẹnu kun “e ɛe” gégé bí ipèdè idúpé tí kò fi gbogbo ara bójúmu nítorí wón sọ pé ó dún bí ipèdè àsà. Ìbèèrè tí ẹni tí a fi ipèdè yíi dúpé lówó rẹ̀ máa n ɛe ni – kín ni mo ɛe? ɛé mo ɛe níbè ni? Ìdí niyí tó fi jẹ̀ pé –

- Mo dúpé/A dúpé.
tàbí
- E ɛe é, mo dúpé/E ɛe a dúpé dàbíi pé ó jẹ̀ itẹ̀wógbà.

Ìpèdè yíi ‘gbòsà!’ jẹ̀ ipèdè idúpé tí ó n gbajúmò bọ̀ lóde òní. Ilò rẹ̀ sì wópò láàrin àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀ àti oló̀sẹ̀lú, paàpaá ní àsìkò ètò ifinimọ̀lé àwọn akẹ̀kọ̀ọ̀, tàbí ipolongo ibò àwọn oló̀sẹ̀lú. Ní àsìkò tí ọpọ̀ èniyàn bá wà ní ipéjọpọ̀ ni irú ipèdè yíi máa n wáyé, ó sì ti n paradà díèdìè láti di ọ̀kan nínú ọ̀rọ̀ inú èdè Yorùbá.

5.0 Ìsọ̀nìsọ̀kí

Nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yíi, o ti kà nípa ohun tí ibánisọ̀rọ̀ jẹ̀, iyẹn bíbá ẹ̀nikẹ̀jì tàbí ẹ̀lómíràn sọ̀rọ̀, yálà ohun tó jẹ̀ èrò ọ̀kàn ẹni tàbí iròyìn lórí ohun kan tàbí ọ̀rọ̀ kan pátó. Bákan náà ni ó ti kà nípa ọ̀nà tí ibánisọ̀rọ̀ n gbà wáyé; yálà nípasẹ̀ ọ̀rọ̀ ẹnu (sísọ̀ jáde lẹ̀nu/àpilẹ̀sọ̀, àpilẹ̀kọ̀, lílo àmì ibánisọ̀rọ̀ (àrokò) tàbí lílo ẹ̀yà-ara láti sọ̀rọ̀. Nípa ètò ibánisọ̀rọ̀, àwọn èròjà ibánisọ̀rọ̀ méfà la tọ̀ka sí –aṣafò (olùsọ̀), ò̀sùnsùn afò (olùgbọ̀), orí-

òrò afò, èdè-afò, àdúgbò afò àti ìpe-àkíyèsí afò, pèlú bí a ɛ lè dá òkòòkan wòn (ìyẹn b́arakú tàbí ohun tó jé àdámó fún ìpèdè wòn) mò nínú afò.

Ìpèdè ojoojúmọ àti ìpèdè eléwì yàtò sí ara wòn. Ìyàtò tó wà láàrin irúfè ìpèdè méjéèjì yìí àti ìwúlò tàbí ìṣe wòn nínú afò tàbí ètò ìb́anisòrò wà lára ohun tí o kà nínú ìdánilékòó yìí. Ní ìpín kẹrin ni o ti kà nípa pàtàkì àti ilò èdè àti pàtàkì ìpèdè ĺawùjọ. Ibi tí agbára àṣà àti èdè wà niyí. Lára àwòn ohun tí o lè fi èdè ɛ léyìn ìb́anisòrò tí a mẹnubà, tí o sì kà nípa rẹ, ni èdè àpónlè ĺati ipasè òrò-arópò orúkọ, ìpèdè nínú àṣà ikíni fún onírúurú ìgbà àti àkókò, ìpèdè òrò idágbere àti dídá sí òrò; bátàni ìpèdè fún idúpé náà wà lára agbára tí ìpèdè ní ĺati fi hàn bóyá ẹnikan dán-gájíá nínú èdè pípè, àti pé bóyá a lè tipa bẹè ṣàpèjúwe ẹnikan gégé bí ologbón àti omólúabí.

6.0 Iṣe Ṣiṣe

Gbìyànjú ĺati d́ahùn àwòn ìb́eèrè wònyí:

1. Ònà wo ni ìb́anisòrò n gbà wáyé ĺawùjọ. Ṣàláyé pèlú àpẹẹẹ.
2. Dárúkọ fónrán afò/ìb́anisòrò méfà tí Roman Jakobson là kalè, kí o sì ɛ àláyé kíkún lórí ḿeta tó bá wù ó nínú wòn pèlú àpẹẹẹ.
3. ɛ atótónu lórí èdè, ìwúlò èdè àti agbára tí ìpèdè ní nínú òrò síṣọ tàbí ìb́anisòrò.
4. Pèlú àpẹẹẹ, ṣàláyé kíkún lórí bátàni ìpèdè fún orí-òrò wònyí:
(i) idúpé (ii) ikíni (iii) àpónlè (iv) òrò dídásí (v) ìgbàyònda/idágbéré
5. Gégé bí ìṣe àmúrelé, ɛ iwádíí lórí bátàni ìpèdè tàbí ìṣowòlo-èdè tí a lè bá pàdé nínú àkòrí òrò wònyí:
(i) ìpèdè nínú ìpolówó ojà
(ii) ìpèdè nínú ètò ìpolongo ibò
(iii) ìpèdè nínú ètò tàbí aáyan oníròyìn lórí rédíò tàbí tẹlifíṣàn

7.0 Ìwé Ìtókasi

1. Awóbùlúyì, O. (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume II University Press Ltd., Ibadan.
2. Babalola, S.A. (1966). *The Content and Form of Yorùbá Ìjálá*. Ibadan: Oxford University Press.
3. Bamgbose, A. (ed.) (2011). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá)*. Volume I University Press Ltd., Ibadan.
4. Bólárínwá, A. (2016). Culture in Falola and Akinyemi (ed.) *Encyclopedia of Yorùbá*. USA: Indiana University Press.
5. Crystal, D. and Davy, D. (1985). *Investigating English Style*. 9th Edition. England: Longman.
6. Fágúnwà, D. O. (1954). *Àdìitú Olódùmarè*. Lagos: Nelson Publishers.
7. Ìṣòlá, A. (1978). *The Yorùbá Writer's Art*. Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.
8. Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.
9. Olateju, M.O.A. (2016). "Language and Style [-listics in Literaty and Routine Communication: The Yorùbá Example." Inaugural Lecture, University of Ibadan, Ibadan.
10. _____ (1998). *A Syntactic Approach to Literary Discourse Analysis: The Yoruba Example*. Ph.D Thesis, University of Ibadan, Ibadan.
11. Omamor, A. P. (2003). *Title Inaugural Lecture*, University of Ibadan, Ibadan.

MÓDÙ KĘTA: ÀWỌN ÈRÒJÀ AFỌ

1.0 Ifáára

Ní Módù Kẹta yí, iwọ yóò kà nípa àwọn èròjà afọ tí wọn fé. Èyí ni àwọn èròjà àmúlò fún afọ gbígbé kalẹ. A sì tún lè pè wọn ní èròjà igbáfòkalẹ tàbí igbóròkalẹ. Ìsọrí mэта ni a pín àwọn èròjà afọ sí. Nítorí náà, o ó kà nípa ipínsísòrí yí, àwọn èròjà tó wà ní isọrí kọ̀ọkan àti iwúlò tàbí isẹ́ tí wọn lè ẹ, yálá nígbà tí o bá bá wọn padé nínú afọ tàbí nígbà tí iwọ alára gan-an bá ń lò wọn. Ní módù yí kan náà, o ó kà nípa àkànlò-èdè Yorùbá. Ọ̀nà méjì ni àkànlò-èdè tí ó máa kà nípa rẹ́ pín sí; àkànlò-èdè àbáláyé àti àkànlò-èdè igbàlódé/àkànlò-èdè tuntun. Lẹ́yìn tí o bá ti kà nípa èròjà afọ́ tán, ní iparí módù yí ni o ó tún ẹ alábaápádé àwọn ipèdè tó kù díẹ káà-tó, iyẹn àwọn ipèdè tó ní àléébù kan tàbí òmíràn. Àléébù wọn lè jẹ nípa pé wọn lè šinilónà tàbí kí wọn ó má bójumu tó.

2.0 Èrò̀ngbà àti Àfojúsùn

Èrò̀ngbà módù yí ni láti jẹ́ kí o mọ nípa àwọn ǹnkan tó wà lábé abala mètè̀tèta tí módù yí pín sí. Ní abala kíni tí í ẹ èrò̀jà afọ́, iwọ yóò ní imọ nípa àwọn èrò̀jà afọ́, ipínsísòrí afọ́, àti irúfẹ èrò̀jà tó wà lábé isọrí kọ̀ọkan. Ní abala kejì, iwọ yóò kà, o ó sì ní imọ nípa àwọn èrò̀jà tó jẹ́ àkànlò-èdè (ti àbáláyé àti tòde-òní tí a tún mọ sí **àkànlò-èdè tuntun**). Ní abala kẹta, iwọ yóò ní imọ nípa àwọn ipèdè kan tí kò bójumu tó (àšisọ) tí o gbòdò yàgò fún nígbà tí o bá ń ẹ afọ́.

Gégé bí àfojúsùn, imọ́ tí o ní nípa àwọn ǹnkan tí a mẹnubà lókè yí yóò jẹ́ kí o lè ẹ ǹnkan wọnyí:

- (i) Iwọ yóò lè dárúkọ àwọn èrò̀jà afọ́, isọrí tí wọn pín sí àti isẹ́ tí wọn ń ẹ nínú afọ́.
- (ii) Iwọ yóò lè šaláyé kíkún lóri àkànlò-èdè, oríšì àkànlò-èdè tó wà (ti àbáláyé àti tòde òní pèlú itumọ́ tí wọn ní nínú afọ́, tí iwọ náà yóò sì le ẹ àmúlò wọn gégé bí o ti tó àti bí ó ti yẹ nínú afọ́ tí ó bá ẹ.
- (iii) Iwọ yóò ní imọ́ kíkún lóri ewu àti àkóbá tí àpọ̀jù èrò̀jà lè ẹ fún afọ́.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

- (i) Pín àwọn èròjà afò sí ìsòrí-ìsòrí, kí o sì dárúkọ àwọn èròjà tó wà lábé ìsòrí kòòkan
- (ii) Sàlàyé àwọn àbùdá tí a fi lè dá ìsòrí kòòkan mò
- (iii) Kín ni ìṣe tàbí iwúlò èròjà afò nínú aáyan ìgbáfòkalè?
- (iv) Dárúkọ àkànlò-èdè àbáláyé márùn-ún àti àkànlò-èdè tòde-òní tàbí ìgbàlódé márùn-ún, kí o sì sọ ìtumọ wọn.
- (v) Báwo la ṣe lè dá àkànlò-èdè àbáláyé mò yàtò sí tòde òní?
- (vi) Kín ni a lè ṣe láti yàgò fún àṣìwí àti àṣìṣọ nínú afò.

4.0 ÌDÁNILÉKỌ́

4.1 Ìpín Kìíní: Ìpínsísòrí Èròjà Afò

Ìsòrí méréin pàtàkì ni a lè pín àwọn èròjà afò sí. Àwọn ìsòrí náà ni:

Ìsòrí I: Àwọn èròjà afò àbáláyé

Ìsòrí II: Àwọn ọ̀nà èdè / Ọ̀nà ìṣowólo-èdè

Ìsòrí III: Àwọn àkànlò-èdè (ti àbáláyé àti tòde-òní)

Ìsòrí IV: Ìwúre/Àdúra

Ní báyii, ó yẹ kí o mò ní pátó àwọn èròjà gan-an, tó wà lábé ìsòrí kòòkan. Àwọn niyí:

4.1.1 Àwọn Èròjà Afò àbáláyé

Ìwúre/àdúra

Orin

Òwe

Ìjinlè ọ̀rò

Àkànlò-èdè

Àlọ̀ àpamọ̀

Ọ̀fò

Eṣe-ifá

Èkún iyàwó, abbl.

Oríkì

4.1.2 Àkíyèsí

Àwọn èròjà tó wà ní isòrí yíi ẹ kókó lópòlópò fún ìgbáfòkalẹ, wọn sì ti wà tipétipé. Ohun miiran tó yẹ kí o tún ẹkíyèsí ni àwọn ohun tó ya àwọn èròjà àbáláyé wònyí sọtò láàrin àwọn èròjà afò miiran. Díẹ nínú àbùdá wọn niyí:

- (i) Wọn ti wà tipétipé nínú èdè àti àṣà Yorùbá tó fi jẹ pé kò sí ìgbà tí a kì í bá wọn padé nínú afò, itàkuròsọ tàbí ìbánisòrò. Ìdí niyí tí a fi pé wọn ní èròjà àbáláyé.
- (ii) A kò mọ ẹni tí ó ẹdà àwọn èròjà wònyí, nítorí náà, a kò lè sọ pé ẹnikan bá yíi pátó ló ní wọn. Ìyẹn ni pé nṣkan àjoni gbogbo omọ Yorùbá ni wọn.
- (iii) Wọn ní ohun àdámọ tí a fi lè dá ọkòkan wọn mọ, wọn sì tún ní ọrò-ìṣe tí a dá mọ ọkòkan wọn.

Àpẹẹrẹ: kọ: fún orin (kọrin)
pa: fún òwe (pa òwe/pòwe)
sọ: fún ìjìnlẹ̀ ọ̀rò (sọ ìjìnlẹ̀ ọ̀rò)
lo: fún àkànlò èdè (lo àkànlò-èdè)
ki: fún ẹṣe ifá (ki ẹṣe-ifá)
kùn: fún yùngbà (kùn yùngbà)
sun: fún ẹkún ìyàwó (sun ẹkún ìyàwó)
sun: fún ràrà (sun ràrà)
kì: fún oríkì (kì oríkì)
pa/pè: fún ofò (pa ofò/pofò) abbl.

- (iv) Ẹnikẹni, yàlà ọkọrin, ọṣẹrẹ, akéwì, ọ̀nkòwé tàbí aṣafò ló ní ànfààní láti ẹ imúlò wọn nínú afò láísí ìdíwọ̀ tàbí pé ẹnikan yòò yẹ wọn lówó rẹ wò.
- (v) Wọn ní ẹwà àti adùn àdámọ ẹyí tó mú wọn dùn láti gbọ sẹtí.
- (vi) Paríparí ẹ ni pé, ẹyíkẹyí àwọn afò àbáláyé yíi ni a lè fi ohùn orin gbé kalẹ̀ tàbí gbé jáde nínú afò.

Fún ẹkúnrẹrẹ àláyé lóri ọkan-ò-jòkan àwọn èròjà alohùn tí a ti mẹnù bà yíi, wo ìwé tí O.O. Ọlatunji kọ, tí ó pé ní *Features of Yorùbá Oral Poetry*, ojú-ewé 67 – 189, kí o sì kà á dáadáa.

4.2 Ìpín Keji: Àwọn Ọ̀nà-Èdè/Ìṣowọ̀lo-èdè

Ìwọ̀ yóò rántí pé ìsòrí m̀erín ní a pín àwọn èròjà afò sí. Ĺyìn àwọn èròjà àbáláyé tó wà ní ìsòrí kííní, ọ̀nà-èdè ní ó wà ní ìsòrí keji. Ọ̀nà èdè yìí kan náà ní a tún lè tọ̀ka sí gégé bí ọ̀nà ìṣowọ̀lo-èdè. Díẹ̀ nínú àwọn èròjà tó wà lábé ọ̀nà-èdè/ìṣowọ̀lo-èdè níwònyí:

Àwítúnwí

Àfiwé tààrà

Àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ (m̀etáfò)

Àdàpè

Ìsòhundèyàn (tàbí ìṣo-èniyàndohun)

Ìfohùnpèyàn

Ìfòròdàrà

Àyálò ọ̀rò

Èdà-ọ̀rò

Èka-èdè

Èdè-àtijó, abbl.

4.2.1 Àkíyèsí

Àkíyèsí tó yẹ kí o ẹ̀ àti ohun tó tó fún ọ̀ láti mò nípa àwọn èròjà tó wà lábé ọ̀nà èdè ìsòrí yìí níwònyí:

- (i) Àwọn èròjà yìí (ọ̀nà-èdè/ ìṣowọ̀lo-èdè kí í ẹ̀ àdáyéba tàbí àjoni gégé bí àwọn tó wà ní ìsòrí kííní. Wọn jẹ̀ èròjà alátinúdá tí aṣafò, yálà ònkòwé, ọ̀kòrin tàbí pèdèpèdè fúnra rẹ̀ ẹ̀dà nínú afò tàbí ìṣe ọ̀nà rẹ̀.
- (ii) Àwọn èròjà yìí kò ní ònkà, wón pò yanturu, wón sì wà ní ẹ̀lẹ̀ka-n-ka tàbí ní oríṣíríṣíí.
- (iii) Ọ̀kòòkan èròjà tó wà lábé ọ̀nà-èdè/ìṣowọ̀lo-èdè ló ní àbùdá àdámó tí a fi lè dá a mò àti ìṣe tí ó n ẹ̀ nínú afò. Gégé bí aṣeṣe, àbùdá àfiwé tààrà yàtò sí àwítúnwí, bẹ̀ẹ̀ ní àbùdá àti ìṣe àdàpè yàtò sí ti àfidípò tàbí m̀etáfò.
- (iv) Aṣafò tàbí pèdèpèdè tó bá tó gbangba sùn lóyẹ̀ nìkan ló n ẹ̀ sàmúlò ọ̀nà èdè nínú ìṣe rẹ̀ nítorí wón nílò ojú-inú, àròjinlẹ̀, ẹ̀bùn-ìmòṣe, ọ̀gbón-àtinúdá àti ìmèdèlò.

Àwọn aṣafò sì gbóná ju ara wọn lọ nípa èyí tó fi jé pé, a mọ àwọn ònkòwé ewi, itàn-àròsọ tàbí eré-onítàn tí a lè fi bátàni isowólo-èdè wọn dá wọn mò. Gégé bí àpẹẹrẹ, Akínwùmí isòlá fẹràn ọrọ apanilérin-in (fábú), àwítúnwí oníbatàni la fi dá isowókòwé D. O. Fágúnwà mò, Adébáyò Fálétí fẹràn láti máa lo àwọn ọrọ àtijó, ọrọ àgbélẹrọ àti ẹka-èdè. Ní ti Ọládẹjọ Ọkédìjì, ohun tí a fi dá a mò ni ọrọ-àyáló láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì, Hausa, Igbo àti àwọn ẹka-èdè lóríṣíríṣíí. Bákan náà ni ó jingíri nínú isàgbélẹrọ ọ̀we Yorùbá àti títún àwọn Yorùbá pa ní ọ̀nà tí ó yàtò gédégbé sí bí a ti ẹ̀ ní pa wọn nínú èdè àti àṣà Yorùbá. Wo àpẹẹrẹ yí: “Ọ̀gèdè dúdú kò yábùṣán, pupa ló ẹ̀ é dín dòdò”.

(v) Yàtò sí ẹ̀wà àti adùn tí ọ̀nà isowólo-èdè fi ní dásọ ró afò tàbí isẹ-ọ̀nà, wọn mú kí isẹ ọ̀nà dánilórùn àti dánilárayá. Wo àpẹẹrẹ wònyí:

- isẹ itenumó àti iránilétí – àwítúnwí
- isẹ ifòròyàwòrán sí ni lókàn – àfiwé-tààrà, àfiwé-ẹ̀lẹ̀lọ̀ (mẹ́táfò)
- pípẹ ọ̀rọ sọ tàbí dída ọ̀rọ pè – Àdàpè
- gbígbé àbùdá ohun tí kí í ẹ̀ abẹ̀mí wọ abẹ̀mí (èyàn) bí i kí a gbé isesí igi wọ ènìyàn – isohundèyàn
- gbígbé àbùdá àti isesí ènìyàn wọ ohun tí kíí s, ènìyàn tàbí ohun tí kò lẹ̀mìí
- àpẹ̀júwe tàbí àlàyé síṣe – àfiwé tààrà àti àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀.
- Isẹ ẹ̀wà èdè, adùn àti idánilárayá – gbogbo wọn ló ní ojúṣe yíí.
- Paríparí rẹ̀ ni pé ọ̀go, iyí àti ẹ̀yẹ wà fún aṣafò tó lè ẹ̀ ẹ̀ àmúlò ọ̀nà-èdè dáadàa nínú afò rẹ̀ nítorí àwọn ọ̀sùnsùn afò (olùgbó) a máa pàtẹ̀wọ̀, wọn a máa yò̀nbo, wọn a sì tún máa kàrà máásikí aṣafò bẹ̀ nípa fifún un ní ẹ̀bùn owó àti irúfẹ̀ ẹ̀bùn miíràn.

Gégé bí àfikún fún ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé àti ànikún imọ̀ lórí àwọn ọ̀nà-èdè tó wà lábé isòrì yíí, pàápàá nípa àwọn ọ̀nà èdè bíí, àwítúnwí, àfiwé tààrà, àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀, ifòròdàrà, abbl. O ní láti ka iwé Ọ̀látúnjì tó pè ní *Features of Yoruba Oral Poetry* (1984, o.i. 17 – 58). Bákan náà ni o lè kà nípa bátàni isowólo-èdè àwọn ọ̀gbòntarigi ònkòwé lítirẹ̀sọ̀ Yorùbá bíí D.O. Fágúnwà, Adébáyò Fálétí àti Ọ̀ládẹjọ Ọ̀kédìjì nínú isẹ Ọ̀látẹ̀jú tó pè ní

Inaugural Lecture, 2016; o.i. 22 – 54). Ìwé mìíràn tó tún lè wúlò fún ọ ni *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* tí External Studies Programme, (1992) ti Fásitì ilú Ìbàdàn. Ìrànwọ gidi ni àwọn ìwé ìtókasi yìi yóò jẹ fún ọ bí o bá wá wọn rí, tí o sì kà wọn. Olùdánilékọ̀ọ̀ yìi sì lè ràn ọ lówọ̀ láti ẹ̀ àwá rí wọn bí o bá gbìyànjú láti bèèrè lówọ̀ rẹ̀.

4.3 Ìpín Kẹta: Àkànlò Èdè Yorùbá

4.3.1 Kín ni Àkànlò-èdè?

Àkànlò-èdè ni ipèdè tàbí gbólóhùn tí àwọn ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ àkóónú rẹ̀ kò ní ẹ̀ ẹ̀ pẹ̀lú ìtumò tí irú ipèdè bèè ní. Ìyẹn ni pé, a kò lè ti ara àwọn ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ àkóónú ipèdè tàbí gbólóhùn náà mọ̀ ìtumò rẹ̀. Wo àpẹ̀rẹ̀ wònyí:

- (i) bá ẹ̀sẹ̀ sọ̀rọ̀ (sàré)
- (ii) fi àáké kọ̀rí (yará/ẹ̀ agídí)
- (iii) kan ojú abẹ̀ níkòó (sọ̀ ọ̀ótọ̀ ọ̀rọ̀ tàbí òkodoro ọ̀rọ̀), láì pé irú ọ̀rọ̀ bèè sọ̀.
- (iv) fi ọ̀rọ̀ sáábé ahọ̀n sọ̀ (láìfi gbogbo ẹ̀nu sọ̀rọ̀ tàbí láìlá ọ̀rọ̀ mólẹ̀ tàbí sọ̀ ọ̀ gégé bí ó ti rí)
- (v) fẹ̀ra kù (lọ̀yún)
- (vi) rejú (sùn)
- (vii) forí jálé agbọ̀n (kàn/ko ìjàngbọ̀n)
- (viii) tẹ̀ sọ̀rọ̀ (sọ̀rọ̀ ní bọ̀ónkẹ̀lẹ̀)
- (ix) Bá ọ̀de pàdẹ̀ (pa owó tàbí rí tajẹ̀ ẹ̀)

Bí o bá wo àwọn ipèdè tàbí gbólóhùn òkè wònyí, o ó rí pé ìtumò àwọn ọ̀rọ̀ tó wà nínú ipèdè kòòkan kò ní ẹ̀ ẹ̀ pẹ̀lú ìtumò tí ipèdè tó jẹ̀ àkànlò èdè ní, tàbí kí o fi kún ìtumò tí o ní. Èyí rí bèè nítorí pé àkànlò-èdè jẹ̀ ipèdè tó máa ní ìtumò kan pátó tí gbogbo èniyàn tàbí àwọn elédè yẹn ti mọ̀ mọ̀ ipèdè náà.

Bí a bá sọ̀ pé “ká fi ọ̀rọ̀ kan ẹ̀ òkú ọ̀ru”, ẹ̀ ohun tí ó tùmọ̀ sí ni kí a sọ̀ ọ̀rọ̀ bèè ní ọ̀ru-gànjọ̀ (ọ̀gànjọ̀ ọ̀ru) ni àbí kín ni ká sọ̀ pé ó tùmọ̀ sí? Rára o? Ìtumò rẹ̀ ni pé ká fi ọ̀rọ̀ náà ẹ̀ ọ̀rọ̀ àsírí tàbí kí a sọ̀ ọ̀ ní ìkòkò láìşẹ̀ ní gbangba. Wo àpẹ̀rẹ̀ yìi bakan náà, “jẹ̀ kí á tẹ̀ sọ̀rọ̀”. Ohun tí àkànlò-èdè yìi tùmọ̀ sí ni pé “kí á sọ̀rọ̀ ní bọ̀ónkẹ̀lẹ̀”, kí í ẹ̀ pé kí á tẹ̀ tàbí

doríkodò nígbà tí a bá ń sọ̀rò. Ohun tí à ń sọ̀, tí a sì ń tẹ̀numọ̀ ni pé, inú àṣà ni ìtumọ̀ àkànlò-èdè wà, ìtumọ̀ kan náà ni àkànlò-èdè sì máa ní fún gbogbo èniyàn tó ní èdè yẹn.

4.3.2 Àkànlò-èdè Àbáláyé àti Àkànlò-èdè Tuntun/Tòde-òní

Ọ̀nà méjì pátó ni a lè pín àkànlò-èdè Yorùbá sí ní ojúmọ̀ tó mọ̀ lóde ọ̀ní:

- (i) Àkànlò-èdè Àbáláyé
- (ii) Àkànlò-èdè Tìgbàlódé

4.3.2.1 Àkànlò-èdè Àbáláyé

Gégé bí a ti ń bá ọ̀rọ̀ bọ̀ tẹ̀lẹ̀, tí iwọ̀ náà sì ń kà á, tí o sì ń fi ọ̀kàn bá a lọ, a ti sọ̀ ọ̀ tẹ̀lẹ̀ pé inú àṣà ni àkànlò-èdè wà. Bí èniyàn kì í bá ẹ̀ ọ̀mọ̀ bíbí Yorùbá, kò lè mọ̀ ìtumọ̀ àkànlò-èdè tàbí kí ó lò ó, àfi bí ó bá kọ̀ ọ̀. Ọ̀kan nínú ìdí rẹ̀ nìyí tó fi jẹ̀ pé, bí èniyàn bá fẹ̀ kọ̀ èdè elédè, onítòhún ní láti gbé pẹ̀lú àwọn elédè tàbí kí ó fara mọ̀ wọn, kí ó lè gbọ̀ èdè náà ní àgbóyẹ̀, kí ó sì tún lè sọ̀ ọ̀ gaaraga pẹ̀lú ìtumọ̀ tó péye. Irú àwọn àkànlò-èdè tí a mẹnụ̀ bà lókè tàbí ẹ̀sáájú nínú ẹ̀kọ̀ yìí jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ àkànlò-èdè àbáláyé nítorí pé wọn ti wà nínú èdè tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀, àti pé ibi tí wọn pọ̀ dé, kò dàbí ẹ̀ni pé ẹ̀nikan wà tó lè mọ̀ wọn tán. Ojoojúmọ̀ ni ìmọ̀ èniyàn ń pọ̀ sí i nípa wọn. Àkànlò-èdè tí èniyàn bá sì ti gbọ̀ rí àti èyí tí ó ti mọ̀ rí ni ó lè ní ànfaàní àtímọ̀ ìtumọ̀ rẹ̀ tàbí àtilò ó.

Ìfikóra I

Ní bá yìí tí o ti mọ̀ nípa ohun tí à ń pè ní àkànlò-èdè nínú èdè Yorùbá, gbìyànjú láti sọ̀ ìtumọ̀ àwọn àkànlò-èdè mẹnwàá tí a kọ̀ sílẹ̀ yìí:

1. rọ̀run
2. papòdà
3. rẹ̀wàlẹ̀ àṣà
4. filẹ̀ ẹ̀sáṣọ̀ bora
5. ta téru nípaá
6. wàjà (wọ̀ inú àjà)
7. wọ̀ kàà ilẹ̀ lọ

8. r'Èkó lọ rèè raşo
9. gbèkuru jẹ lówó ẹbora
10. dágbére fáyé

Gégé bí idánrawò ránpé, kọ itumò tí àkànlò-èdè tó wà ní nọmbà 1 – 10 sílè, kí o tó ka idánilẹkọ yí síwájú. Nígbà náà ni iwọ yòò mò bóyá itumò tí o fún ọkọkan wọn wólé tàbí kò wólé. Má ẹ jẹ kí ó jẹ iyàlenu fún ọ pé ohun kan náà ni àwọn àkànlò-èdè 1 – 10 tùmò sí, èyí tí í ẹ 'kú' tàbí 'kí èniyàn kú'. Iyẹn ni pé itumò kan náà ni gbogbo wọn ní. Èyí kò yẹ kí ó yà ọ lenu bí o bá fi ojú èdè àti àşà Yorùbá wo àwọn àkànlò-èdè náà, tí a ti mò bí ẹni mowó. Bí o bá wò wọn dáadáa, o ó şakíyèsí pé wọn jẹ ọ̀nà ẹ̀rọ tàbí ọ̀nà mìíràn tí à ń gbà láti ẹ̀ àdàpè fún ọ̀rọ̀-ìşẹ̀ 'kú' láti fi hàn pé ẹni yẹn tí à ń sọ ọ̀rọ̀ rẹ̀ ti kú. Ní kúkúró, àdàpè jẹ ọ̀nà tí à ń gbà sọ ọ̀rọ̀ kan láijé pé a sọ ojú abẹ níkòó. Irú ipèdè báyii jẹ ọ̀nà isowólo-èdè, ó sì jẹ ara àşà Yorùbá. Gbogbo omọ Yorùbá ló ní ọ̀ye itumò irúfẹ̀ ọ̀rọ̀ àkànlò-èdè bẹ̀ẹ̀ pẹ̀lú imòsílara tí irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ ní, yálà fún aşafò (pèdèpèdè) tàbí òsùnsùn afò (olùgbò).

Wàyí ọ̀, tí o ti kà nípa àkànlò-èdè àbáláyé, gbiyànjú láti kọ àkànlò-èdè Yorùbá tó jẹ ti àbáláyé mewaá sílè, kí o sì şaláyé irúfẹ̀ itumò tí wọn ní nínú èdè Yorùbá.

4.3.2 Àkànlò-èdè Yorùbá Tìgbàlódé

Àkànlò-èdè tòde-òní náà ni à ń pè ní àkànlò-èdè tuntun. Yàtò sí àkànlò-èdè àbáláyé tí wọn ti wà tẹ̀lẹ̀, àwọn àkànlò èdè tuntun şẹ̀şẹ̀ dáyé ní tiwọn ni. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé wọn tuntun, wọn şẹ̀şẹ̀ dáyé, a kò mọ ẹni tí ó şèdà wọn tàbí tí ó kókó ló wọn, tàbí tí ó kókó gbé wọn jáde. Ohun tí iwádíí fihàn, ní ọ̀nà àkókó ni pe, àwọn olórin, akéwì, ọ̀şèré àti ọ̀nkòwé ló sáábà kókó máa ń ló wọn, kí wọn tó di ilúmò-ọ̀n-ká tàbí gbajúmò nígboro. Kí í ẹ̀ pé èniyàn tí kò jẹ ọ̀kan lára àwọn tí a dárúkọ kò lè şèdà àkànlò-èdè tìgbàlódé, àmọ̀ yòò pé kí irú àkànlò-èdè bẹ̀ẹ̀ tó fojú hände. Àwọn ọ̀şèré, akéwì àti ọ̀kọrin ní à̀nfà̀nì tó ju ti ará ilú tàbí èniyàn lásán lọ nípa gbígbé àkànlò-èdè tuntun jáde àti şíşẹ̀ itànkálẹ̀ rẹ̀, àmọ̀ èyí rọ̀rùn púpọ̀ fún àwọn olórin, akéwì àti ọ̀şèré nítorí wọn lè gbé àkànlò-èdè tuntun jáde ní ojú agbo eré tàbí nínú àwo orin tuntun tí wọn şẹ̀şẹ̀ gbé jáde.

Ohun kejì tí iwádíí fi hàn ní pé, ohun tó fa sáábá bí àkànlò-èdè tuntun ni àwọn àṣà igbàlódé, imò ẹ̀rọ àti idàgbàsókè tó bá àwùjọ láti ipasẹ̀ imò tuntun àti idàgbàsókè nínú ọ̀rọ̀ ẹ̀kọ̀, ọ̀rọ̀ iṣẹ̀lú, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, iṣẹ̀ ọ̀gbìn, ètò ibánisòrò, abbl. tó sọ ilé ayé di ‘ayélujára’ tàbí ‘ayelukára’. Ohun tó mú kí ó ṣeṣe fún àwọn ilosíwájú àti idàgbàsókè tí à n sọ yí ni imò ẹ̀rọ, imò ijìnlẹ̀ sáyẹ̀nsì àti ipèsè oríṣíríṣí ẹ̀rọ ibánisòrò àti ẹ̀rọ ayára-bí-àṣá tó mú kí itànkálẹ̀ àti iròyìn ohun tó ṣẹ̀lẹ̀ ní ihà ibi kan ní àgbáyé di mímò jákèjádò orílẹ̀-èdè àgbáyé. Àwọn tó n gbé iròyìn báwònyí káàkiri ni àwọn isòrí èniyàn tí a ti dárúkọ̀ bii olórin, akéwì, òṣèré, abbl., nítorí pé iṣẹ̀ wọn ni, ojúṣe wọn sì ni láti ṣe èyí. Àmọ̀ kókóró kan wà tó ba eyín ajá jé. Kókóró náà ni pé èdè àjẹ̀jì (bí èdè Gẹ̀ẹ̀sì, Faranse, èdè Jamaní tàbí èdè China, abbl) ni wón fi n ṣe itànkálẹ̀ àwọn idàgbàsókè àti iṣẹ̀lẹ̀ àgbáyé bẹ̀. Ó dàbí pé isòro wà fún àwọn òṣèré àti oníṣe-ona Yorùbá láti ṣàlàyé àti ṣàpèjúwe àwọn iṣẹ̀lẹ̀ àgbáyé tuntun tí à n sọ yí ní èdè Yorùbá. Onà àbáyọ̀ kan ṣoṣo láti borí isòro tí èdè-ìperí fún àwọn ohun tuntun tí àtòhúnrinwá yí dá sílẹ̀ ló ṣe okùnfà ṣíṣẹ̀dá àwọn àkànlò-èdè tuntun tí à n sọ yí. Iyẹn ni pé, wón gbòdò wá ọ̀rọ̀ Yorùbá tó lè ṣàlàyé, ṣàpèjúwe, tí ó sì tún lè sọ nípa èrò tuntun, ẹ̀rọ tuntun, iṣẹ̀lẹ̀ tuntun àti imò tuntun tó n ṣẹ̀ngèrè sóde ayé. Bí kò bá sí èyí, a jé pé lẹ̀yìn-lẹ̀yìn tí olobe n sọ ni ilẹ̀ Yorùbá yóò wà. Kí èyí má ba à rí bẹ̀ ni àkànlò-èdè tuntun fi wáyé kí àwọn Yorùbá náà lè jé alájọpín ohun mèmèrè tuntun tó wà nílẹ̀ ayé lóde-oní, kí igbé-ayé sì tún rọ̀rùn ju ti àtẹ̀yìnwá lọ.

Kí á tó tẹ̀ síwájú, ó yẹ̀ kí á sọ ọ̀ pé oríki tí a fún àkànlò-èdè àbáláyé kò yàtò sí èyí tí a fún ti igbàlódé. Ídí èyí ni pé àkóónú ọ̀rọ̀ tó wà nínú ipèdè àkànlò-èdè igbàlódé náà kò ní í ṣe pèlú itumò tí ó ní lópòlópò igbà. Ọ̀kan lára onà àtiborí isòro èdè-ìperí fún àwọn ohun èlò tuntun tó délé ayé ni láti yá ọ̀rọ̀ ló láti inú èdè miiran. Díẹ̀ lára irúfẹ̀ ọ̀rọ̀ àyálò bẹ̀ ni:

kòmputà fún ‘**Computer**’

yàhúù fún ‘**yahoo**’

gúgù fún ‘**google**’

tẹ̀lifisàn fún ‘**television**’

rédíò fún ‘**radio**’

Bákan náà, a lè fi gbólóhùn şàlàyé tàbí şàpèjúwe ohun tí ó wà lókàn wa tí a fẹ sọ jáde. Wo àpẹẹrẹ wònyí:

ẹrọ ayélukára/ayélujára fún ‘**global system of mobile communication**’

itàkùn-àgbáyé fún ‘**internet**’

ẹrọ ibánisòrò alágbèéka fún ‘**mobile phone**’

ikànni ayélújára fún ‘**social media**’

ikànni abánidórèè – ‘**facebook**’

ikànni kí ló n şẹlè? fún ‘**whatsapp**’

ikànni aláwòrán – ‘**instalgram,**’ abbl.

ikànni abéyefò fún ‘**twitter**’

Yàtò sí àwọn ọ̀nà méjì tí a sọ yìí àti àwọn ọ̀nà mìíràn tí a lè gbà mú èdè kan wọ̀nú èdè mìíràn tàbí tí a lè gbà şedá ọ̀rò tuntun, şişedá àti şişe àmúlò àkànlò-èdè tuntun jẹ ọ̀nà kan pàtó tí ó pagidínà işero tí ó lè wáyé nípa ibánisòrò.

Ní báyii, àwọn àkànlò-èdè tuntun tí à n sọ yìí ti wópò, wọn sì ti n rá pàlá wọ inú èdè Yorùbá débi pé, ojoojúmọ ni wọn n pọ síi. Wo àpẹẹrẹ wònyí, pẹ̀lú itumọ̀ tí wọn ní tàbí kókó-èrò tí à n lò wọn fún tàbí tí à n fi wọn gbé jáde.

- ẹ̀gúnjẹ (owó ẹ̀yìn/ribá)
- jẹun síkùn (gba owó ẹ̀yìn/ribá)
- jẹun sápo (gba owó ẹ̀yìn/ribá sápo)
- ká bánà nígboro ayé (dójú tì ní gbangba/kàn lábùkù)
- gbé mọra (paró fún)
- iròyìn ẹ̀lẹ̀jẹ (iròyìn tí kì í şe ọ̀ótọ̀ tàbí tó jẹ iró)
- lẹ̀pọ̀ (fìmọ̀ şọkan, bá rẹ́/bá dọgba)
- tẹ́ ẹ́ sójú ẹ́ (ọ̀rò ọ̀şelú/dibò fún)
- lẹ̀ẹ̀kan síi (fi ibò gbée wọlé lẹ̀ẹ̀keji)
- gbájú-ẹ́ (onijíbitì èyàn)
- jábọ̀ (gbenu sọhùn-ún tàbí dáké ọ̀rò síso lóri ẹ̀rọ ibánisòrò)
- wasobia (náírà márùn-ún owó ilẹ̀ Nàìjíríà)

- gbóríwólé (gbà fún/bá lára mu)
- gsm lomọ (òpùrọ ènìyàn/omọ tó jáfáfá)
- tùráyà lomọ (obìnrin tó jẹ ẹni-mo-rí-ma-bá-lọ/omọ tó ẹ é gbékèlẹ)
- ká-rí-go (fún onímótò: máa lọ)
- àjàabalẹ (ìròyìn tuntun tí kò ní àmúlùmálà)
- tífún-tẹdò (ìròyìn ẹkúnrẹrẹ)
- gbẹnu síi (gbà wólé)
- ẹnu gbẹ (kò sówó lówó/ebi n pa mi)

Ìfíkọra II

Şe bí omọ Yorùbá ni iwọ náà, o ti mọ ohun tí à n wí tàbí tí à n sọ bí a bá sọrọ nípa àkànlò-èdè ìgbàlódé. Bí èyí bá rí bẹẹ:

(i) Sọ ìtumọ àkànlò-èdè ìgbàlódé wònyí:

- ìmúnitì
- gbé bọdì şánlẹ
- oşòdì òkè
- omọ arápálá
- àgbàlágbi
- já mi sí i

(ii) Sọ àkànlò-èdè ìgbàlódé mẹwáá miíràn, yàtò sí àwọn tí a ti lò gégé bí àpẹẹẹ. Fi èyí şowó tàbí ránşé sí olùkọ ẹ.

- (i)
- (ii)
- (iii)
- (iv)
- (v)
- (vi)
- (vii)

(viii)

(ix)

(x)

4.3.3 Àkíyèsí

Àkíyèsí tó yẹ kí o ẹ se nípa èròjà afò yíi, àkànlò-èdè, yálà ti àbáláyé tàbí ti òde-òní tàbí ìgbàlódé:

- (i) Àkànlò-èdè ni gbogbo wọn, iyeṅ àwọn méjéèjì
- (ii) Iṣe kan náà ni wọn n ẹ gégé bí àkànlò-èdè fún ìbáńisòrò, sùgbón iwónba èniyàn, pàápàá àwọn ọdọ ló n lo àkànlò-èdè tuntun.
- (iii) Inú ipèdè ojoojúmọ ni àkànlò-èdè àbáláyé ti wọpọ, sùgbón inú èdè ewi tàbí ipèdè ewi ni àkànlò-èdè tuntun ti peléke jùlọ.
- (iv) Àkànlò-èdè ní àbùdá-àdámọ apanilẹrìn-ín tàbí àwàdà
- (v) Àwọn méjéèjì la lè sàmúlò nínú afò, yálà afò tí a fi ọrọ ẹnu ẹ se tàbí èyí tí a kọ sílẹ (afò alákoşílẹ)

4.4 Ìpín Kẹrin: Ìwúre (Àdúra)

Ọkan pàtàkì lára àṣà Yorùbá ni **ìwúre**. Ìwúre yíi náà ni à n pè ní **àdúra**. Yálà ní òwúrò, ọsán tàbí alé, ìwúre tàbí àdúra kíi wọn nínú ọrọ àwọn Yorùbá. Egúngún kan tilẹ n be ní ilẹ Yorùbá, pàápàá ní ilú Ìbàdàn, tí a mò fún àdúra tàbí ìwúre síṣe. Gégé bí o ti ẹ mò, egúngún dúró fún àwọn baba-ńlá wa, ohun ti a sì mò wọn mò ni ìwúre tàbí àdúra fún àwọn ọmọ, mòlẹbí àti èniyàn wọn tó kù ní òkè erùpẹ. Àmọ sá, ìwúre ti eégún Atipàkọ yíi pọ lápòjù. Nítorí idí yíi, bí ẹnikan bá fẹràn àdúra síṣe wọn á fi irú ẹni bẹẹ wé egúngún atipàkọ. Wọn á sọ pé olúwarẹ n sàdúra bí Atipàkọ.

Gégé bí àpẹrẹ, wo ìwúre isàlẹ yíi tí ẹnikan fi n kí àwọn ọrẹ, aláduúgbò àti mòlẹbí rẹ fún ọdún:

(a) Ọdọdún là á rórógbó

Ọdọdún là á ráwùsá

Ọdọdún là á rọmọ obì lóri àtẹ

Oḍoḍoḍún ni s'apo rúwé
 Oḍoḍoḍún lèrùwà wà
 Mo rí yín lóḍún yíí
 N ó rí yín lèḗmín-in
 Kò síkú, kò sárùn
 Kò sóṣì, kò sófò
 Àisàn kò ní ṣeyín ṣemí o
 Àpò sásamùrà ò gbẹ rí...
 Owó ò ní gbẹ lápò gbogbo wa
 Àgbàrá kíí fo kòtò,
 Ire ìgbà gbogbo ò ní fò wá o.
 Ààbò, àánú, ojúure Èdùmàrè, kó máa jé tiwa
 Àṣèyí ṣàmòḍún o!

Wo àpeṣeṣe yíí, bákan náà:

- (b) Lórúkọ Èni tó ni ayé àti ọrun
 Ó máa máa dára fún yín ṣáá ni
 Àti ọtá ilé àti ọtá òde
 Àti amọ̀ṣeni àti afàìmọ̀ṣeni àti aṣenibánidárò
 Èyíkèyí nínú wọ̀n, nínú ayé yíí, kò ní rí ọḍún tó n bọ̀
 Gbogbo ẹni tó gba ìbòdè nínú ayé yín, nínú ilé yín
 Gbogbo wọ̀n pátápátá l'Ọlọrun á fà tu
 Gbogbo àwọ̀n tó bá ti sọ pé ẹ̀ ò ní dé ibi t'Ọlọrun fẹ́ mú yín dé
 Wọ̀n ò ní rí ọḍún tó n bọ̀ sẹ̀ẹ̀
 Kálé òní ó tó lẹ̀,
 Gbogbo àwọ̀n tó n dèna ayọ̀ yín, ilẹ̀ á gbé wọ̀n mì
 Ohun gbogbo tí ẹ̀ n fẹ́ fún rere láìkù kan
 Ọlọrun á ẹ̀ é fún yín
 Bèrè láti ìsinsìnyí lọ,
 Ohunkóhun tó wù tẹ́ ẹ̀ bá dáwólé

Ó máa yorí sí rere şáá ni
 Olúwa á lò yín láti şe'yanu
 E ẹ délé báre
 Lójú ọ̀nà yín ẹ ó pàdé ire lónà
 Ayò yín a máa kún şáá ni
 Èyin náà á sin Ọlórún dọ́pin
 Níjọba Ọlórún, a ọ̀ ní wá a yín tí
 Bẹ̀ẹ̀ ló máa rí
 Orí yín ọ̀ ní kọ àdúrà
 Tiyín ọ̀ ní şòro ó şe
 Ayò yín á kalẹ̀
 Ewé ńlá yín kò ní rú wẹ̀wẹ̀ láé
 Bẹ̀ẹ̀ ló máa rí
 Àààmín-in.

4.4.1 Àkíyèsí

- (i) Ìwọ̀ yóò rí pé àdúrà tàbí ìwúre àkókó (a) wà ní ìbámu pẹ̀lú ìlànà ìwúre ti àbáláyé, ti ikeji (b) sì jẹ́ ìwúre ní ìlànà ti ọ̀de-òní, pàápàá ti ẹ̀sìn ìgbàgbọ̀ (ìwúre ti Olùşọ̀ Àgùtàn E. A. Adébóyé ti Redeemed Christian Church of God (RCCG) şe gégé bí ìwúre àşekágbá ìpàgọ̀ ọ̀lọ̀dọ̀dún ti ìjọ náà ti ọ̀dún 2019)
- (ii) Ìwúre méjéjì ló fi ìgbàgbọ̀ hàn nínú Ọlórún àti pé ọ̀dọ̀ Rẹ̀ ni wọ̀n darí àdúrà tàbí ìwúre sí.
- (iii) Ìwúre méjéjì ló bèèrè fún ẹ̀mí gígùn, àlàáfíà, àşeyorí, ìşégun lórí ọ̀tá àti ààbò. Gbogbo ìwọ̀nyí wà lára ohun tí ìwúre Yorùbá sáábà máa ń dá lé.
- (iv) Njẹ́ ìwọ̀ şe àkíyèsí pé ìwúre àkókó wá láti ọ̀wọ̀ ẹ̀ni tó jẹ́ ẹ̀lẹ̀sìn tàbí ẹ̀ni tó ní ìgbàgbọ̀ nínú ẹ̀sìn àbáláyé; tí ìwúre kejì sì jẹ́ ti onígbàgbọ̀. Ó yẹ́ kí o şe àkíyèsí pé ìpèdè ìwúre kejì fi hàn pé ẹ̀ni tó şe é jẹ́ ọ̀mọ̀ Yorùbá tí ó jẹ́ ẹ̀lẹ̀sìn ìgbàgbọ̀ ni, àti pé ẹ̀yí hàn gbangba nínú ìpèdè rẹ̀.

- (v) Ìwọ náà lè gbìyànjú láti gbé ìwúre kan kalè lórí kókó ọ̀rò kan tí ó bá wù ọ, yálà ní ilàná ìwúre ti àbáláyé tàbí ọ̀de-òní.

4.4.2 Ìpín Karùn-ún: Láárijà Àwọn Èròjà Afò

Gégé bí ikádíí fún módù kẹta yí, ó yẹ kí a sọ pàtàkì tàbí láárijà èròjà afò lápapò. Kókó ohun tí a ti gbìyànjú láti sọ láti ìbèerè módù yí ni pé, bí àwọn èròjà amóbèdùn, bíi ata, àlùbòsà, irú, iyò, magí, abbl., ẹ̀rẹ́ rí nínú ọ̀bẹ̀, bẹ̀ẹ̀ gélẹ̀ ni àwọn èròjà afò rí fún ìgbáfòkalẹ̀, ìgbòròkalẹ̀, ìtākùròsọ̀ tàbí ìbáńisòrò. Ní kúkúró, láárijà wọn ni:

- (i) Láti jẹ́ kí afò dúró-o-re, kí ó sì tún tasánsán kó lè múnilókàn láti ipasẹ̀ bátàni ìşowólo-èdè inú afò.
- (ii) Láti jẹ́ kí afò peregedé, kó fi gbòòrò jẹkà (gbayì) dé ibi kí á kan sáára sí aşafò.
- (iii) Láti fi àtinúdá, ìmòşnşè àti ìmèdèélò aşafò hàn.

4.4.3 Àkóbá tí Ìşàmúlò Èròjà lè ẹ̀ fún Afò

Àwọn Yorùbá a máa sọ pé “àpòjù èròjà a máa ba ọ̀bẹ̀ jẹ́”. Njẹ́ bẹ̀ẹ̀ gégé ni ó rí fún èròjà nínú ìgbòròkalẹ̀/ìgbáfòkalẹ̀. Ọ̀nà miiran tí a lè gbà ẹ̀ ìbèerè yí ni: “àpòjù èròjà le ba afò jẹ́ bí?”. Etí ni ààlà filà, ipènpéjú sì ni ààlà fún gélẹ̀. Bí oge bá pò lápòjù, ó lè ba oge tàbí ológe je. Àpòjù iyò nínú ọ̀bẹ̀ kí í jẹ́ kí ọ̀bẹ̀ ó ẹ̀é jẹ́. Ìwòntunwònsì sì ló yẹ̀ gbogbo nńkan láyé. Àşilò àti àpòjù èròjà lè ẹ̀ əkóbá aláilégbé fún afò, ọ̀sùnsùn afò àti aşafò fúnra rẹ̀. Àkóbá tí ó lè ẹ̀ niwònyí:

- (1) Bí èròjà bá pò jù, ó lè pagidínà ìgbóra-ẹ̀ni-yé

- láarin aşafò àti àwọn ọ̀sùnsùn afò

*- ìtumò tàbí kókó èrò inú afò le má yé aşafò bọ̀ròbọ̀rò nítorí èrò àti ìtumò tí àwọn èròjà kan máa n mú lówó, gégé bí o ti máa n hàn nínú ewì.

Àpeere: Ọ̀fà n fa Ọ̀lọ̀fà lẹ̀sẹ̀, àńbòşibòşí ẹ̀ni tó n gbé ilú Ọ̀fà lásán.

Ìpèdè yí jẹ́ èròjà alohùn (òwe) tí a lè fi kilò fún èniyàn kan kó má ẹ̀ ohun kan, tàbí kó má lówó sí ohun kan, kó má ba à bu ú lówó, nítorí àwọn kan tí wọn nífònlèèkáná jù ú lọ̀ ti ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ tó sì já jó wọn lójú. Ọ̀nà-èdè tí a fi ẹ̀ àgbékalẹ̀ afò (òwo) yí ni

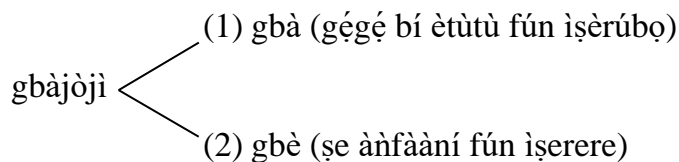
ifòròdàrà. Èniyàn ní láti mọ ìtàn tó pàdí òwe yí kí ó tó mọ rírì èròjà àti ìtumò tàbí èkó ìjìnlẹ́ tí a lè fà yọ.

Àpeṛe mírán: Ìbàdàn ò gbonílẹ́ bí àjèjì

Ìpèdè yí jẹ èròjà alohùn láti inú oríkì ilú Ìbàdàn, ó sì ní ìtumò pónna:

- (i) Ìbàdàn kí í gba onílẹ́ (ìyẹn ọmọ bíbí ilú Ìbàdàn) gégé bí ohun tàbí ẹran irúbo tàbí ẹran àmúṣètùtù.
- (ii) Ìbàdàn kí í gbe onílẹ́, bí kò ẹ àjèjì.

Ọrò tó ẹ okùnfà pónna nínú ipèdè yí ni “gbonílẹ́”, èyí tó lè ní ìtumò méjì yí:

Bí aṣafò kò bá ọ́ra láti lo èròjà yí ní ọ́gangan ìṣelẹ́ tó bójúmu, ìṣinilónà àti wàhálà ni yóò dá sílẹ́.

- (2) Àṣilò èròjà lè ọ́ aṣafò di aláimòn-ón-ẹ. Bí aṣafò bá fi Ọ́jọ pe ọ́jò, tí ó fi àwò dúdú pe pupa tàbí tí ó pe “remọ” (orúkọ àdúgbò kan ní ilú Ìbàdàn ní “Aremọ” (orúkọ ọ̀ògùn tó n jẹ́ kí obinrin bímọ), tàbí kí o pe Mágòódò (orúkọ àdúgbò kan ní ilú Èkó) ni Mágòódò (orúkọ tí kò ní ìtumò kankan). Àṣiwí baba àṣisọ niwònyí, àkóbá nílá ni irú ẹ́ máa n ẹ́ fún afò.
- (3) Bí èròjà bá pàpọ̀jù, ẹwà, adùn, idánílárayá tó rò mọ́ irúfẹ́ èròjà bẹ̀ẹ̀ lè kun ni lóorun débi pé a kò ní fi iyè sí ịṣé tí a fé fi afò jẹ́.

Nítorí idí èyí, ọ́kí àti iwòntunwònsi ni ìṣàmúlò èròjà gbòdò jẹ́. Afò tó bá jẹ́ eléwì nìkan ni àpọ̀jù èròjà ti lè má bàjẹ́ nítorí pé ọ̀n ló fi n ọ́ara rindin.

5.0 Ìṣoníṣókí

Ní ipín kẹta yí, o ti kà nípa àwọn èròjà afò. Ìṣòrí mérin, ní pàtàkì, ni àwọn èròjà afò náà pín sí:

- (i) Àwọn èròjà àbáláyé (b.a. orin, ọ́we, àkànlò-èdè, abbl.)

- (ii) Àwọn ọ̀nà-èdè/ọ̀nà ị̀şọ̀wọ̀lo-èdè (b.a. àfiwé-ẹ̀lẹ̀lọ̀, àfiwé-tààrà, àwítúnwí, ẹ̀dà-ọ̀rò, àdàpè, abbl.
- (iii) Àkànlò-èdè (àbáláyé) (b.a. rejú, fẹ̀rakù, abbl.) àti àkànlò-èdè tìgbàlódé (b.a. ẹ̀gúnjẹ, jẹun sápo, tẹ́ ẹ́ sójú ẹ́, iròyìn ẹ̀lẹ̀jẹ́, abbl.)
- (iv) Ìwúre tàbí àdúrà, yálà ní ibámu pẹ̀lú ilànà ẹ̀sìn àbáláyé tàbí ti ẹ̀sìn tòde oní bíi ti ẹ̀sìn ìgbàgbó (ẹ̀sìn kírítẹ̀nì)

Bákan náà la pe àkíyèsí rẹ́ sí iwúlò àwọn èròjà afò wònyí àti oşẹ́ tàbí àkóbá tí wón lè şe bí a bá lò wón ní àpòjù. Şé àpòjù èròjà a máa ba ọ̀bẹ́ jẹ́.

6.0 Işé Şişe

- (i) Dárúkọ̀ àwọn èròjà afò, kí o sì tún pín wón sí isòrí isòrí.
- (ii) Şe atótónu lórí láárijà èròjà afò.
- (iii) ‘Àpòjù èròjà a máa ba ọ̀bẹ́ jẹ́’. Fi ojú gbólóhùn yíi wo ị̀şàmúlò èròjà fún afò şişe.

Ìwé Ìtọ̀kàsí

- 1.. Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

4.0 MÓDÙ KẸRIN: Àṣìwí, Àṣítúmò àti Àṣìsọ

4.1 Ìfáára

Ohun tí Módù kẹrin yíi dálé, tí o ó kà nípa rẹ ni irúfẹ àṣìwí ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn, àṣítúmò àti àṣìsọ. Àṣìwí ọ̀rọ̀ ni síṣì ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn wí, nígbà tí àṣítúmò níi ẹ̀ pẹ̀lú ká tùmò ọ̀rọ̀ kan tàbí gbólóhùn láti inú èdè m̀íràn, pàápàá jùlọ̀ láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì sí èdè Yorùbá lònà ọ̀dì tàbí ọ̀nà tí kò bójúmu. Ní ti àṣìsọ, èyí ni síṣọ ohun tí kò yẹ ká sọ, tàbí kí a sọ ohun kan ní ọ̀nà tí kò yẹ kí á gbà sọ ọ̀. Ẹ́ àwọn Yorùbá sọ pé, àṣìwí ni baba àṣìsọ. A pe àkíyèsí rẹ̀ sí àbùkù, ètẹ̀ àti ikórira tí irúfẹ̀ ipèdè aláìbójúmu tí a kà sílẹ̀ yíi le kó bá aṣafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò tí kò bá kíyèsára.

4.2 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà olùdánilékòọ̀ fún ọ̀ ni kí o mọ̀ irúfẹ̀ àwọn ipèdè akó-àbùkù-báni wònyí (àṣìwí, àṣítú àti àṣìsọ) kí o sì lè yàgò fún wọn ní gbogbo ìgbà tí iwọ̀ bá n gbé afò kalẹ̀. Gégé bí àfojúsùn, iwọ̀ yòò lè gbé afò tó péye, tó sì gún régé kalẹ̀, irúfẹ̀ afò tí kò ní:

- (i) Àṣìwí
- (ii) Àṣítúmò,
- (iii) Àṣìsọ

4.3 Ìbèèrè Ìṣaájú

Pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀, dáhùn àwọn ìbèèrè wònyí:

- (i) Kín ni àṣìwí nínú afò síṣe?
- (ii) Kín ni àṣítúmò nínú afò síṣe?
- (iii) Kín ni àṣìsọ?

Ìpín Kìíní: Kín ni Àṣìwí?

Àṣìwí ni kí èniyàn; aṣafò, sòròsòrò tàbí pèdèpèdè ẹ̀ ọ̀rọ̀, gbólóhùn tàbí ipèdè kan tí a mò tẹ̀lẹ̀ wí. Ìyẹn ni pé ó wí ọ̀rọ̀ tàbí gbólóhùn kan ní ọ̀nà tí kò dára tó, tí kò ní itumò, tàbí ọ̀nà tí ó yàtò sí bí gbogbo èniyàn ti n wí i. Àṣìwí bá yíi wópò nínú pípẹ̀ tàbí dídárúko

èniyàn ní ọ̀nà tí kò bójúmu. Èyí lè wáyé nígbà tí aṣafò bá ń fi Ọ̀jọ̀ pe Àìná, tí ó ń pe Adégún ní Adéògún tàbí tí ó ń pe ataare ní atawúre tàbí àtàwùrè.

Ohun tí iwọ̀ yóò kà nípa rẹ̀ ní ipín yìí ni àwọn àṣiwí àti àṣisọ́ tó sáábà máa ń fara hàn nínú afọ̀ tàbí nínú ipèdè àwọn aṣafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò. Má ẹ̀ gbàgbé pé iṣẹ̀ kan náà ni ìsọ̀rí àwọn èniyàn yìí máa ń ẹ̀ ní àwùjọ̀. Àwọn ibi tí a ti sáábà máa ń bá wọn pàdé ni orí rẹ́díò àti tẹ̀lífisàn nígbà tí wọn bá ń darí ètò kan tàbí ti wọn bá ń gbé ọ̀rò kalẹ̀ lórí iṣẹ̀lẹ̀, ètò àti ọ̀rò tó ń lọ lówùjọ̀, pàápàá jùlọ̀ lórí ọ̀rò idàgbàsókè àwùjọ̀, ọ̀rò ẹ̀sìn, ọ̀rò iṣẹ̀ fún àwọn ọ̀dọ̀. Ibòmíràn tí a ti lè ẹ̀ alábàápadé àwọn aṣafò tàbí pèdèpèdè ní ibi idána àti àṣẹ̀ ìgbéyàwó níbi tí wọn ti ń pèdè gégé bí adarí ètò, gégé bí Alága idúró àti alága ijókòò tàbí adarí-ètò nínú gbòngàn ìgbàlejò. Ní kúkúru, gbogbo ibi tí àwèjẹ-wẹ̀mu, ayeyẹ̀ kan tàbí òmíràn bá ti ń wáyé ni a ti sáábà máa ń pàdé àwọn pèdèpèdè tí à ń sọ̀ yìí.

Bí iṣan ọ̀rùn ẹ̀ súnmọ̀ ọ̀rùn pékípékí ni àṣiwí àti àṣisọ́ súnmọ̀ ara. Ọ̀lórùn ọ̀ba kò ní jẹ̀ ká ṣìwí tàbí ká sísọ̀ o. Àmín. Àwọn Yorùbá, pàápàá àwọn ọ̀mọ̀ràn náà ló máa ń sọ̀ ọ̀ pé, “àṣiwí kò tó àṣisọ́” tàbí kí wọn tún sọ̀ pé “àṣiwí, baba àṣisọ́”. Ohun tí ipèdè yìí ń tọ̀ka sí ni pé àṣiwí àti àṣisọ́ súnmọ̀ ara wọn, wọn kò sì lè má wáyé nínú aáyan ìgbáfòkalẹ̀ tàbí ní àṣikò tí pèdèpèdè bá ń gbé afọ̀ kalẹ̀. Àmọ̀ ẹ̀, láàrin àwọn oníròyìn àti akàròyìn ni àṣiwí, àṣitúmọ̀ àti àṣisọ́ ti wọ̀pọ̀ jùlọ̀.

5.3 Ipín keji: Àṣitúmọ̀ ọ̀rò/Èdè

Àṣitúmọ̀ ni ọ̀rò, gbólóhùn tàbí ipèdè tí a tùmọ̀ sí èdè Yorùbá láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, itumọ̀ tó yàtò gédégbé sí ohun tí wọn tùmọ̀ sí nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì tí a ti mú wọn wá ni wọn sáábà máa ń tùmọ̀ sí. Èyí kò tọ̀nà rára nítorí pé ó lè ṣìni lónà tàbí kí ó dá wàhálà àti yánpon yánrin sílẹ̀ láàrin aṣafò/pèdèpèdè àti osunsun afọ̀/olùgbọ̀. Àṣisọ́ bá yìí wọ̀pọ̀ láàrin àwọn oníròyìn tàbí akàròyìn lórí rẹ́díò àti tẹ̀lífisàn tó jẹ̀ pé ojúṣe wọn ni láti kókó tùmọ̀ iròyìn tí wọn ti kà ní èdè Gẹ̀ẹ̀sì tẹ̀lẹ̀ sí èdè Yorùbá kí wọn tó ẹ̀ṣẹ̀ ká á jade gégé bí iròyìn Yorùbá. .

Àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ nìwọ̀nyí:

Tin Can Island (ní ilú Èkó) gégé bí **Erékùṣù Alágolo**

Republic of Turkey gégé bí **Orílẹ̀-èdè Tòlótóló**

Agodi Lions Club gégé bí Egbé Oníkìnhún ti Agodi, ní ilú Ìbàdàn

È tún wo iwònyí, àṣìwí tàbí gbólóhùn tí a kò mò bí a ó ti ṣe wí i, tàbí tí a kò mò èyí tó tònà nípa bí a ti ṣe wí wọn.

- Èkùrò lalábaákú èwà ni tàbí alábaákú èwù?
- A kí í bá òpó lọ ilé olórò ni tàbí ilé olórò?
- Èké dáyé aásà dé Apòmù ni tàbí aása di àpòmù?
- Ohun tó wà léyìn Ọfà ju èje lọ. Ọfà (orúkọ ilú) ni tàbí ẹfà (ònkà)
- Àtigbéyàwó kò téjọ, owó ọbẹ ló ọ̀ro. Owó ọbẹ ni tàbí owó ibẹ?
- Kín lo rí lóbẹ tí o fi gaaru ọwọ. Gaaru ọwọ ni tàbí warú sọwọ?

(Wá àpẹ̀rẹ̀ púpọ̀ síi, kí o sì gbìyànjú láti wá èyí tó tònà nínú bí a ti ṣe wí wọn).

Bí igbà tí pèdèpèdè jẹ aláimọkan ni bí àṣìwí bá pọ̀ nínú ipèdè rẹ. Ìdí niyí tí ó fi yẹ kí aṣafọ̀ tàbí pèdèpèdè ṣe iwádíí, kí o sì ṣe èyí tó tó.

5.4 Ìpín kẹta: Àṣìṣọ

5.4.1 Kín ni àṣìṣọ?

Àṣìṣọ ni kí ènìyàn sọ ohun tí kò yẹ kí ó sọ, tàbí kí ó sọ ọ bí kò ti yẹ kí ó sọ ọ. Orúkọ tí àwọn Yorùbá n pe irú àṣìṣọ bá yí ni **ọ̀rọ̀ rírùn** tàbí **ọ̀rọ̀ idọtí** tí kò wuyí láti gbó sẹ́tí. Ọwọ̀ tàbí isòrí méjì ni àṣìṣọ ọ̀rọ̀ pín sí: (i) Àdàpè (ii) Àṣítúmò

- (i) Àdàpè: Àdàpè ni àwọn ọ̀rọ̀ tí a kílí fi gbogbo ẹnu sọ, bí kò ṣe kí á pẹ̀ wọn sọ lónà ẹ̀rọ̀ tàbí kí á ṣe àdàpè fún wọn. À n pe irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ ní **àdàpè**.

Àpẹ̀rẹ̀ Àdàpè:

kú sùn: rọ̀run, papòdà, abbl.

wàjà: fún kú (fún ọ̀ba aládé)

wó: fún ẹ̀ṣin

omú: fún oyàn

imí: fún igbẹ̀

ṣànpònná (àrùn): fún olóde

owó pọ̀: fún owó kò sí tàbí kò sí owó

ọkinni: fún abéré

ejò fún okùn-ilè

Àpeṣe irúfẹ̀ àṣìṣọ̀ mīràn ni:

Akegbé dípò **Akin egbé**

látàrí dípò **nítorí pé/fún ìdí pé**

lèsù pé dípò **torí pé**

Wàyí ò, ibèèrè tí ó kàn ni: kín ni aṣafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò yóò ṣe láti dèná, àbùkù tàbí iṣubú tí àṣìwí àti àṣìṣọ̀ lè fà lésè fún un?

- (i) Kí aṣafò ṣe àkíyèsí ibi tí àṣìṣe rẹ̀ bá wópò sí, kí o sì gbìyànjú pèlú ìpinnu tó dúró-oore láti tún ibẹ̀ ṣe gégé bí ó ti tó àti bí ó ti ṣe yẹ. Ní kúkúró, kí sòròsòrò má titorí pé ó fẹ̀ pa àwọn ènìyàn lérin-in tàbí ó fẹ̀ tẹ̀ wọn lórùn lónà kan tàbí òmíràn má lè kó ara rẹ̀ ní ijanu, kí ó sì tipa bẹ̀ di asòrò-sò-bótò.
- (ii) Kí aṣafò kíyèsára, kí ó sì yàgò fún ọ̀tí àmuju. Aṣafò mīràn gbà pé bí òun bá ti mutí yó, pàápàá ọ̀tí líle, ìgbà náà ni òun lè ṣe dáadáa, tí ọ̀rò ó sì máa jáde tàbí bó lènu òun kàndùkàndù. Èyí léwu púpò fún aṣafò.
- (iii) Aṣafò ní láti gbàradì, kí ó ṣe ìpalẹ̀mọ̀ láti ilé pèlú iwádíí lórí kókó tí ayeyẹ̀ tàbí afò dá lé kí ó tó di ọ̀jọ̀ ìpèdè tàbí ọ̀jọ̀ ìgbáfòkalè.

Bí aṣafò, pèdèpèdè tàbí sòròsòrò bá lè ṣe àmúlò àwọn àmòrán wònyí, kò ní sí àṣìwí àti àṣìṣọ̀ rárá nínú afò rẹ̀; kàkà bẹ̀, àlèèbù àṣìwí àti àṣìṣọ̀ yóò dínkù jojo.

Ní báyí, jé ká wo oríṣíí ọ̀nà tí àṣìwí lè gbà wáyé:

Orúkọ ènìyàn jé àpeṣe ọ̀nà kan tí àṣìwí lè gbà, bí àpeṣe wònyí:

- Adénígbàgbé dípò **Adèènìgbàgbé/Adéònìgbàgbé**
- Bánkálé dípò **Bánkálé** (orúkọ àbíkú)
- Agùnlóyè dípò **Agùnlóyè**
- Ọ̀déjídé dípò **Ọ̀déjídé**
- Oròwálé dípò **Oròwálé**

Kín ni ká tún ti wí nípa iwònyí – orúkọ àdúgbò?

- Aremọ̀ ni tàbí Aremọ̀? (orúkọ àdúgbò kan ní ilú Ìbàdàn)

- Ìyágànkú ni tàbí Ìyágankú? (Ìbàdàn)
- Fálòmọ ni tàbí Fálómọ (Ìlú Èkó)
- Aláwúsá ni tàbí Aláwùsá (ìlú Èkó)
- Màgódò ni tàbí Mǎàgódó (ìlú Èkó)

Àwọn ipèdè bí irúfẹ̀ àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a kà sílẹ̀ yíi àti àwọn mìíràn bẹ̀ẹ̀ ló yẹ̀ kí aṣafò yàgò fún afò tó já gaara.

5.3.2 Àkíyèsí

Ní gbogbo àsìkò tí aṣafò, sòròsòrò tàbí pèdèpèdè bá ẹ̀ ẹ̀ aṣiṣe yíi, orúkọ ọ̀dí tàbí orúkọ ẹ̀ẹ̀bú tí wón máa ń pè wón ni “òsòrò-sò-bótò” tàbí “asòrò-sò-bótò”. Ìbèèrè kan pátó tí a lè bèèrè bá yíi nípa àṣiṣe àti àṣiṣe nínú afò tàbí ìgbáfòkalẹ̀ ni pé kí ló ń ṣokunfà wàhálà yíi? Ní kúkúró, àti láifa ọ̀rò gùn, ohun méta tó lè ṣokunfà rẹ̀ tó sì yẹ̀ kí aṣafò ó ṣàkíyèsí niyí:

- Ìkíní ni àpọ̀jù ọ̀rò. Bí ọ̀rò bá ti pọ̀jù, kò lè má sí àṣiṣe àti àṣiṣe.
- Ìkejì ni ìsòrò pèlú ojú ọ̀tí. Bí adarí ètò tàbí pèdèpèdè bá ti mu ọ̀tí yó kèrikèri, ó di dandan kí ó ṣiṣe tàbí ṣiṣe.
- Ìkẹta sì ni àìfarabalẹ̀ tó. Bí ara sòròsòrò kò bá balẹ̀ tó tàbí tí ó kó ohun púpọ̀ sòkàn tàbí sínú ọ̀pọ̀lọ̀ rẹ̀ ní àsìkò kan náà, àfàimọ̀ ni kí irú pèdèpèdè/aṣafò bẹ̀ẹ̀ má gbé Ọ̀jọ̀ fún Àìná nínú afò rẹ̀.
- Ìkẹrin ni àìní ìmọ̀ tó. Bí aṣafò kò bá ẹ̀ ẹ̀kúnréré ìwádíí, yálà láti ipasẹ̀ ìfòròwánìlẹ̀nuwò tàbí kíkà ìwé, jónà, ìwé ìròyìn alátiḡbàdégbà, ìwé ìjábò ìròyìn, ìròyìn ìṣe ìwádíí àti irúfẹ̀ àwọn ìwé bẹ̀ẹ̀, ọ̀pọ̀lọ̀ aṣafò lè ti ibẹ̀ jòbà, kí afò rẹ̀ sì pakasọ̀ tàbí kí ó má lọ̀ geere.

6.0 Ìṣoníṣókí

Ohun tí módù yí dá lé ni àṣiṣe àti àṣitúmọ̀ tàbí ìtumọ̀ ọ̀dí tí ó jẹ̀ ọ̀mọ̀ iyá rẹ̀. Bákan náà ni ó ti kà nípa àṣiṣe nínú afò. Nínú rẹ̀, a ṣàlàyé àṣiṣe gégé bíi wíwí ọ̀rò tàbí gbólóhùn kan ní ọ̀nà tí kò dára, tàbí ọ̀nà tí ó tako bí ó ti ẹ̀ ẹ̀ ká wí i. Àṣiṣe ní tirẹ̀ dálé síṣo ohun tí kò yẹ̀ kí ènìyàn sọ̀, tàbí kí ó sọ̀ ọ̀ ní ọ̀nà tí kò bójú mu tó, tàbí ọ̀nà tí ó tako bí àṣà ẹ̀ sọ̀ pé

kí á sọ ọ. Lárá àpẹẹrẹ irú ọrò bẹẹ ni ọrò tí ó jẹ mó ẹgbin, ibi ìpamó ara ọkùnrin àti obìnrin àti ọrò tó jẹ mó ìbálòpò láàrin ọkùnrin àti obìnrin. Aṣa ni ẹnì tó bá rú òfin irú ọrò yìí. kákàkiri àgbáyé ni irúfẹ ọrò kò tó bá yíí tí àwọn olóyìnbó n pè ní “taboo”. Kín ló n fa àṣìwí, àṣítúmò àti àṣìsọ? Àìfarabalẹ tó aṣafò, àìlákàsí, àìṣewádíí, àì-ní-ànító ìmò, ọtí àmupara àti àsojù ọrò (àsòrò-sò-bótò). Bákàn náà ni o kà nípa ohun tí aṣafò gbódò ẹ látì yàgò fún irúfẹ àṣìṣe àti àbùkù tí àṣìwí, àṣítúmò (ìtumò òdì) àti àṣìsọ lè mú bá aṣafò, sòròsòrò tàbí pèdèpèdè.

6.0 Iṣẹ Ṣìṣe

Pèlú àpẹẹrẹ, ṣàlàyé àṣìwí, àṣítúmò àti àṣìsọ pèlú àkóbá tí wọn lè ẹ fún afò àti aṣafò. Fí àpẹẹrẹ gbe idáhùn rẹ lẹsẹ.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Ọlabode, A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.

Ọlateju, M.O.A. (2016). *Language and Style [-listics in Literaty and Routine Communication: The Yorùbá Example. An Inaugural Lecture, 2015/2016,* University of Ibadan, Ibadan.

Ọlatunji, O.O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry.* Ibadan: UPL.

MÓDÙ KARÙN-ÚN: AFÒ SÍŞE

5.1 Ífáára

Módù yíí, tí í şe módù karùn-ún ni módù tí ó gbèyìn nínú kòòsì yíí (YOR 103: Ìlò-èdè Yorùbá). Látí rán ọ létí, ohun tí ó jẹ àfojúsùn kòòsì yíí ni látí kó ọ nípa èdè, pàápàá jùlò, èdè Yorùbá àti bí yòò şe rọrùn fún ọ látí şàmúlò èdè yíí látí gbé afò kalè ní ìgbàkúùgbà, àyèkáyè tàbí ipòkípò tí o bá wà, tàbí tí o bá bá ara rẹ. Ìdí niyí tó fi jẹ pé àwọn ohun tí a tẹpele mó fún ọ látí ibèrè pèpè ni àwọn èkó tàbí ìmò tí yòò mú un rọrùn fún ọ kí àfojúsùn yíí lè jọ tàbí kí ó di òun. Paríparí è, ibi tí à n mú ọ lọ gan-an ni a dé yíí. Ní módù yíí, ohun tí ìwọ yóó kà nípa rẹ ni àwọn ohun tó yẹ kí o mò nípa afò síşe; bátàni ìgbáfòkalè àti ilò-èdè nínú afò.

5.2 Èròngbà àti Àfojúsùn

Èròngbà módù yíí ni látí jẹ kí o mọ ojúşe rẹ gégé bí aşafò, pèdèpèdè àti sòròsòrò bí o ti gbòdò múra sílè àti ohun tó yẹ kí o múra sílè fún, kí afò rẹ lè já gaara, kí o sì tún peregèdé bí ẹnì fi gbòròrò jẹ ọkà. Bákan náà ni ìwọ yóò mò nípa oğbón, ète, àşa, èròjà àti bátàni ìgbáfòkalè lówùjọ.

Gégé bí àfojúsùn, ìwọ yóò lè şe ìwònyí:

- (i) Ìwọ yóò le múra sílè fún orí-òrò afò tí o fẹ gbé kalè nípa síşe ìwádíí ìjìnlè lórí rẹ.
- (ii) Ìwọ yóò lè gbé afò kalè nípa títèlè òfin, bátàni àti àwọn àşa tó rò mó bí a şe n gbé afò kalè lówùjọ.
- (iii) Ìwọ yóò lè gbé afò tó yanranntí, tí ó sì tún jẹ ìtèwògbà lówùjọ kalè.
- (iv) Àwọn olùgbó tàbí òsùnsùn-afò rẹ yóò şe şàmù-şángúdù, wọn yóò sì tún pátéwó fún ọ, pé o fakoyọ.

5.3 Ìbéèrè Ìşaájú

- (i) Irú ìpalèmó tàbí ìmúrasílè wo ló yẹ kí aşafò şe kí o tó di ojó ayeyẹ tàbí ojó tí afò yóò wáyé?
- (ii) Kín ni ìkíni, kín sì ni ìrínísí nínú afò síşe?
- (iii) Kín ni òfin tó rò mó ìmúra aşafò?

- (iv) Kín ni ariwo, báwo ni aṣafò ɛ lè dèná ariwo nínú afò?
- (v) Ṣàlàyé àwọn kókó-òrò wònyí nínú akitiyan aṣafò láti gbé afò tó pegedé kalè:
- Ìkíni (ìjúbà)
 - Àkókò
 - Ìrísí
 - Ariwo
 - Kókó èrò
 - Èdè-àmúlò (ilò-èdè)

5.4 Ìdánilékò

5.4.1 Ìpín Kìni: Ìgbàradì tàbí Ìpalẹ̀mọ̀ fún Afò Ṣíṣe

Ní báyii, ‘akékò lóní, aṣafò lóla’ ni ọ: Gégé bí akékò tí o jé lóní, tí o ó sì di aṣafò tàbí ògbòntarìgì pèdèpèdè bó bá di ojò ọla, o ní láti kọ tàbí láti ní ìmò pípé nípa àwọn nṅkan kan. Lára ohun tó yẹ kí o mò ni irú èniyàn tí aṣafò jé, ojúṣe rẹ ní àwùjọ àti irú ìgbàradì tàbí ìpalẹ̀mọ̀ tó yẹ kí ó ɛ kí ó tó di ojò afò, tàbí kí ojò afò tó pé.

(i) Ta ni Aṣafò?

Aṣafò ni ẹni tó ní oḡbón (oḡobón), ẹni tó ní ìmò (onímò), tó sì tún ní ọye (olóye) tí ó lè fi kóni tàbí dánílẹ̀kò lóri ohun tí a kò mò, tàbí ohun tí a fẹ́ kí á ní àníkún ìmò lé lóri. Ohun tí a ní la lè fún ẹlòmíràn. Ẹni tí kò ní nṅkan kan, kò sí ohun tí onítòún lè fún ẹlòmíràn.

Ní àyè kan, gbogbo èniyàn ni aṣafò. Gbogbo ẹni tí n lo èdè, yálà fún ìtakùròsọ, ìbánisòrò, fún ohun kan tàbí ohun miiran ni aṣafò. Ní àyè miiran, aṣafò lè jé pèdèpèdè tàbí sòròsòrò. Akòṣẹmọṣẹ ni a ka irúfẹ́ àwọn aṣafò báyii sí láàyè ara wọn. Gégé bí a ti ṣàlàyé ṣaájú tí o sì ti kà nínú ìdánilẹ̀kò tó wà ní módù kẹta, àpẹrẹ díè lára àwọn tí a kà kún pèdèpèdè tàbí sòròsòrò ni àwọn alága idúró àti alága ijókòó níbi ayeyẹ idána ìgbéyàwó, àwọn olóòtú, akéde àti adarí ètò yálà nílẹ́ iṣẹ́ rẹdíò, tẹlifisàn tàbí níbi ayeyẹ lówùjọ.

(ii) Kín ni Ojúṣe Aṣafò?

Àkààkàtán ni ojúṣe aṣafò lówùjọ. Díè lára ojúṣe aṣafò ni láti lo oḡbón, ìmò òye àti irírí rẹ láti gbé afò kalẹ fún ànfààní èniyàn àti àwùjọ. Irú afò bẹẹ lè dá lórí nṅkan wònyí:

- Ìdánilékòò
- Ìkìlò
- Ìkéde
- Ìpolówó ojà
- Ìgbanińyàńjú
- Ìdánílárayá
- Ìwáásù, abbl.

(iii) Ìgbáradì tàbí Ìpalẹmọ fún Afò

“Ó n bọ, ó n bọ, àwọn ni à á de sílẹ dè é”, òwe Yorùbá ni. Irúfẹ afò yòówù tí o fẹ láti ṣe, dandan ni fún o láti gbáradì, kí o ṣe ìpalẹmọ tó tó, tó sì yẹ fún irúfẹ afò tí o fẹ ṣe kí àfojúsùn afò bẹẹ ba à lẹ jọ tàbí wá sí ìmúṣe. Bí o bá ti mọ orí-òrò tí afò tí o fẹ ṣe yòò dá le ni o ó ti bẹrẹ iṣe ṣaájú àsíkò tí afò tí o fẹ ṣe yòò wáyé. Ìgbáradì tí o ní láti ṣe lẹ jẹ mọ nṅkan wònyí:

(i) Iṣe ìwádíí (iṣewádíí)

- nípa kíkà ìwé àti ìwé àtigbàdégbà (jónà) tó jẹ mọ orí-òrò afò
- kíkà nípa orí-òrò afò lórí itàkùn àgbáyé, ẹrọ ayélujára, yálà lórí ikànni ibánidòrẹẹ (facebook), ikànni abéyefò (twitter), ikànni aláwòrán (instagram) àti àwọn ikànni miíràn tó wúlò fún ohun tí o fẹ ṣe.

(ii) Ifòròwáni-lẹnu-wò

- ṣíṣe ifòròwáni-lẹnu-wò fún àwọn èniyàn tó ní ìmò lórí orí-òrò afò tí o fẹ ṣe pẹlú àwọn akòṣẹmọṣẹ tó ní ṣe pẹlú orí-òrò afò.
- pẹlú àwọn ara ilú miíràn nípa bíbèèrè èrò wọn àti ihà tí wọn kọ sí orí-òrò afò

(iii) Ìmúra tàbí Ìwoṣo

Níwòn ìgbà tó jẹ pé ìrínísí ni ìṣenilójò, ìmúra rẹ gbòdò bá òde mu. O ní láti tójú aṣo àti àwọn nńkan miiran tó máa jẹ kí ìmúra rẹ wà ní déédé, kí ó sì mú ọ wuyì láti rí sójú. Aṣo tó bóde mu, tó sì tún bá àṣà mu ni o gbòdò ti tójú sílẹ; agbádá, filà, bàtà àti aago ọwọ (fún ọkúnrin), iró àti bùbá, pẹlú gèlè, yẹrí-etí, ègbà ọwọ àti tọrùn, àpamówó àti ìborùn tó bára-dógba (fún obìnrin).

5.4.2 Ìpín Keji: Ìgbékalẹ Afò

Fún ìgbékalẹ afò, iwònyí ni àwọn kókó tí aṣafò gbòdò kíyèsí: ikíni, ìrísí (ìwoṣo) ariwo (ìdíwó) kókó (èrò), ilò-èdè àti ìgúnlẹ (ìkádíí).

5.4.2.1 Ìkíni

Gégé bí aṣafò, wòn lè pè ọ láti wá bá àwọn akékòò, àwọn ilé-iṣé, àwọn ilé-ìjòṣìn tàbí àkójopò èniyàn kan sòrò, tàbí láti dá wòn dá lẹkòò. Ní irú ipè bẹẹ, wòn ti lè fún ọ ní orí-òrò tí o ó ṣe afò lé lóri tàbí kí ó jẹ pé iwọ ni yóò wo orí-òrò tó bá ayeyẹ tàbí ohun tí wòn n ṣe mu. O ti mọ orí-òrò, o ti múra sílẹ, o sì wà lóri ìjókòó. Ohun tó kù ni kí wòn pè ọ láti wá gbé afò rẹ kalẹ.

Adarí ètò tàbí olúyoko ni yóò ṣe ìṣàfihàn rẹ gégé bí aṣafò tàbí oludánilékòò. Ní gbàrà tí o bá ti ṣe ìfihàn tán, tí o sì ti bó sí orí pèpèle tí wòn ti pèsè sílẹ fún ọ láti ṣe ìgbékalẹ afò, ohun àkòkò tí o ní láti ṣe ni ohun tí à n pè ní ikíni tàbí ìjúbà. Ìkíni yìí mú kí o bèrè sí dárúkọ àwọn lóókọ-lóókọ, àwọn lóyè-lóyè, àwọn ẹni-bí-ẹni, èyàn-bí-èyàn àti àwọn ọ̀tòkùlú tó wà ní ikàlẹ níbi tí afò ti fẹ wáyé. Ohun tí aṣafò sì yẹ kí ó ṣe ni kí ó kí wòn, kí ó kí wòn, bèrè láti orí ẹni tí ipò rẹ ga jùlọ tí tí dé orí ẹni tí ipò rẹ kéré jù lọ. Wo àpẹrẹ yìí:

Àpẹrẹ: Mo kí Kábíyèsí, baba wa, ikú bàbá yèyé,
Aláṣe èkejì òrìṣà,
Ọba Oláyíwọlá Adéyemí II
Aláàfin ti ilú Ọyó
Mo kí Olúbàdàn ti ilẹ̀ Ìbàdàn

Mo kí àwọn àgbà ijòyè tó wà níkalè
 Mo kí alága àti olùdarí ilé iṣé yìi
 Mo kí àwọn olóyè, òṣiṣé àti gbogbo èyàn iyì tó wà níkalè
 Mo kí àwọn oníròyìn
 Mo kí àwọn olórin
 Mo sì kí gbogbo èyin ènìyàn lókùnrin àti lóbìnrin tó wà ní ijókòó
 Orúkọ mi ni Bádéjòkó Adékúnlé
 Àkòrí ọ̀rò mi/Ohun tí idánilékòọ̀ yìi dálé lórí ni:
 “Pàtàkì Èkó fún Omọ̀bìnrin”

5.4.2.2 Àkókò

Ohun kan tó jẹ̀ eṣẹ̀gẹ̀ jùlọ̀ nínú afọ̀ síṣe àti afọ̀ gbígbe kalè ní àkókò. Aṣafọ̀ tí kò bá fẹ̀ àbùkù àti idójúti gbòdò mú àkókò ní ọ̀kúnkúndùn nínú akitiyan igbáfòkalè rẹ̀. Àwọn tó gbé ètò kalè sáábà máa n fí gbèdéke àsìkò tí ó wà fún ọ̀kòọ̀kan àwọn ètò tí wọn ti là kalè nínú ilànà ètò. Níwọn igbà tí ẹnìkan kò rí ojò mú so lókùn, tí àsìkò kò sì dúrò de ẹnìkan, dandan ni fún aṣafọ̀ láti gbé gègè lé àkókò tí wọn fún un, kí ó sì rí i pé òun kò kojá àkókò tí wọn fún òun. Ìkìlò nílá nìyí fún ọ̀ gègè bí aṣafọ̀ láti kọ̀bi-ara sí imúlò àkókò. Ó sàan kí àkókò ṣẹ̀kù bí i iṣẹ̀jú méjì tàbí mètá ju pé kí o kojá àkókò, kí wọn sì fí agídí dá ọ̀ dúrò ní tipátipá.

Bí aṣafọ̀ bá rú òfin àkókò, diẹ̀ lára ohun tó lè ṣe lè nìwònyí:

- (i) Adarí ètò lè fí agídí dá aṣafọ̀ dúrò nípa gbígba agbòròsọ̀ tàbí ẹ̀rọ̀ agbòròsọ̀ kúrò lówó rẹ̀ tàbí lènu rẹ̀.
- (ii) Àwọn èrò (òsùnsùn afọ̀) lè fí atẹ̀wọ̀ àbaadi lé e kúrò lójú agbo.
- (iii) Àwọn olùgbọ̀ lè fí ẹ̀hónú hàn nípa dídá ariwo sílẹ̀. Wọn lè máa fí ẹ̀sẹ̀ halẹ̀, fí ọ̀wọ̀ lu àga tàbí tàbí látí dí i lówó, kí ó sì fí ojú agbo sílẹ̀.
- (iv) Wọn lè fún un ní iwé pélébé tí wọn ti kọ̀ ọ̀ sínú rẹ̀ pé àsìkò ti tó fún un láti dánu dúrò.
- (v) Àwọn míràn tilẹ̀ lè dá ariwo nílá sílẹ̀ tó fí jẹ̀ pé aṣafọ̀ kò ní rójú-ráayè láti máa bá afọ̀ síṣe lọ̀.

(vi) Àwọn miiran tilẹ le dide lori ijokoo won, ki won si fi oju agbo tabi gbongan silẹ. Bayii ni agbo yoo se tu mo asafọ lori.

Ko dara ki eyikoyii ninu ohun ti a ti ka silẹ yi selẹ nigba ti afọ ba n waye. Idojuti, egan ati isaata ni iwonyi n fa fun asafọ. Dakun yago fun eyi.

5.4.2.3 Irisi (Iwoşo)

Irisi ni iwoso tabi bi asafọ se mura si lona to bode mu. Irisi se pataki laarin awon Yoruba nitori pe bi a se rin la a ko ni, ati pe irinisi ni isenilajo. Ggege bi oludanilekoo tabi sorosoro, imura re gbodo wa ni deede pelu ode tabi ayege ti won pe o si lati wa soro. Ohun ti eyi tumo si ni pe imura re, nipa ti aso wiwo gbodo bode mu. Lati je ki irisi re lati ipase iwoso tabi imura re bode mu; ohun ti o ni lati se niyi:

- (i) Aso, bata, fila (fun okunrin) gele, baagi apamowo ati ipela tabi iborun (fun obinrin) gbodo wa ni sepe, ki won si tun wa ni tonitoni.
- (ii) Ohun esọ ara bii; aago owọ, seeni orun (yala fun okunrin tabi obinrin) naa gbodo pesẹ. Amọ sa, aago owọ ti okunrin ko gbodo tobi gbangba bi aago ori tabili tabi ko dabi aago owọ iru eyi ti baba Salá alawada n fi sorun owọ. Ohun esọ ti obinrin bii leedi itoju ati itote ko gbodo papojutu bii ti garetà; eekanna ko gbodo se shonbo ju bii ti asa, beẹ ni bata gogoro ko gbodo ga ni agaju di ohun ti o le gbẹ o subu. Iyen ni pe imura re ko gbodo di ariwo tabi ohun ti o le je idiwọ (ariwo) fun awon olugbo re tabi fun iwo gan-an alara. Bakan naa ni pe o ko gbodo mura ju olode lo. A ko so pe o ko gbodo woso to dara o, ohun ti a n so ni pe bi ode ba se ri la se n mura re. ki i se bii ti awon omọ Olókun esin ti won n ki oriki won pe:

Oniyawo n se'yawo

Omọ Olókun esin da aso sanyan bora

Omọ Olókun esin o si mo pe inu oniyawo ko dun

Omọ Olókun esin o mo pe inu oniyawo bajẹ.

... ..

5.4.2.4 Ariwo

Nínú èkó ìmò ìbáńsòrò ‘Ariwo’ ni ohunkóhun tó bá lè ɛ okùnfà ìdíwó tàbí tí o bá lè ɛ ìpagidínà àgbóyé láàrin ašafò (pèdèpèdè) àti òsùnsùn-afò (olùgbó). A tún lè ɛpèjúwe ariwo gégé bí ohun tó lè mú kí ọkàn olùgbó má wà nítòsí, tó lè mú kí olùgbó má fetí sí ohun tí olùsò n wí tàbí tí ó n sọ nítorí pé ọkàn rẹ ti ɛ́ako lọ tàbí wà ní ìbòmíràn. Díẹ lára àwọn nńkan tó lè fa ariwo (ìdíwó) tí; àwọn olóyínbó n pè é ní ‘noise’ nìwònyí:

- Ìmúra tàbí ìrísí ašafò: Kàkà kí òsùnsùn afò tètí bèlèjé, kí wọn sì tejú mó ašafò láti gbó ọrò ẹnu rẹ, ašọ, ìmúra ašafò tó ti di ariwo rẹ ni wọn ó tejú mó, tí wọn ó sì máa sọ nípa rẹ.
- Ìwé pélébé tí ašafò sáábà máa n mú lówó, inú èyí tí ó ti kọ nńkan wínníwínní sí: Kàkà kí ó máa wo àwọn òsùnsùn-afò (olùgbó) lójú, ìwé tó kọ nńkan wínníwínní sí ni yòò tejú mó. ɛ́ àwọn Yorùbá gbà pé “ojú ni ọrò wà”.
- Bàtà sísún nílẹ kẹrẹrẹ: Ìyẹn lílọ-bíbò ašafò àti sísún ẹsẹ bàtà nílẹ kẹrẹrẹ
- Ègbà ọwó tí n dún wọjan-wọjan lórùn ọwó
- Bírò tàbí ohun ìkòwé tí ašafò fi n lu eyín keke-ke
- Ìšàmúlò ọrò-àyàlò, ẹka-èdè tàbí ìpèdè tó ɛ́ajèjì tí ẹńkan kò gbó rí
- Ọrò èyìn, àifetísílẹ àwọn olùgbó tí wọn dá ọrò míràn sílẹ yàtò sí èyí tí ašafò n sọ.
- Fífi ọwó lu tábilì, àga ìjókòó tàbí ohun míràn lè mú ariwo tí ó lè fa ìdíwó lówó láti fi hàn pé ìdánilẹkọ́ọ ti sù wọn tàbí láti fi ìlòdisí hàn lóri nńkankan tí ašafò wí tàbí sọ.
- Fífi ẹsẹ halẹ tàbí janlẹ
- Pípàtẹwó lónà òdì
- Ariwo pípa tàbí híhó yànmù-yànmù nígbà tí ašafò n sòrò lówó.
- Híhan gan-an-ran ẹrọ agbòròsọ tàbí gbohùngbohùn
- Ariwo ẹrọ amúnáwá tó wà nítòsí
- Ariwo tàbí ìrò ẹsẹ àwọn èniyàn tó yẹ kó wà ní ìjókòó sùgbón tí kò sí ní ìjókòó àti àwọn èyàn tó n kọjá lọ kọjá bọ nígbà tí ìdánilẹkọ́ọ n lọ lówó.

- Àwọn èniyàn tó ní hó yànmù-yànmù níbi tí wọn gbé ní du ohun jíjẹ àti mímu àti àwọn èniyàn miiran tí ara wọn kò balẹ̀ nínú gbòngàn tàbí yàrá tí ayẹyẹ tàbí afò ti ní lọ lówó.

Gbogbo nkan wònyí ló ní sòkùnfà ariwo tàbí idíwó tí kí í jẹ kí aṣafò tàbí afò síṣe kógojá. Bẹ̀ẹ̀ ni wọn kí í tún jẹ kí àwọn òsùnsùn-afò gbádùn afò tó bí ó ti yẹ. Ìdí niyí tó fi jẹ pé, o gbòdò ṣe idènà tó yẹ fún ariwo nínú afò síṣe.

5.4.2.5 Kókó Èrò

Kókó èrò ṣe pàtàkì nínú igbékalè afò. Gégé bí aṣafò tàbí olùdánilékòó tí a pè láti wá gbé idánilékòó tàbí afò kalẹ̀, iwọ ló wà ní ààrin gbùngbùn ètò tàbí ayẹyẹ nítorí iwọ ni ojú gbogbo ní wò. O kò sì gbòdò já àwọn òsùnsùn-afò tàbí olùgbó rẹ, tí wọn ti wá, tí wọn sì ti péjọ láti itòsí àti ọ̀nà jíjìn, ní tàmọ-ọ̀n tàbí kí o dá wọn lágara. Wọn pè ọ nítorí wọn ní igbàgbó nínú rẹ gégé bí ẹni tó ní ogbón, ìmò, ọ̀ye àti irírí láti dá wọn lékòó. Ìdí niyí tí o fi gbòdò múra gidi láti gbé idánilékòó tí ó tẹ̀wò, tí yòò sì tẹ̀ wọn lórùn kalẹ̀. Yálà wọn fún ọ ní àkòrí-ọ̀rò (orí-ọ̀rò) tí o ó ṣafò lé lórí tàbí iwọ lo yàn án fúnra rẹ, o ní láti ṣe iwádíí ijìnlẹ̀ láti ṣe àwárí àwọn kókó tó rò mọ orí-ọ̀rò afò náà. (Wo ohun tí a ti sọ sáyìn lórí imúrasílẹ̀ àti iwádíí tí ó yẹ kí o ṣe ní 5.4.1 (iii)).

Léyìn tí o bá ti ṣe èyí tán, afò rẹ gbòdò ní bátàni kan gbòógì tí o gbòdò tẹ̀lé lónà tí o kò fi níí máa yà sígbó yàsìjù nínú isàgbékalè afò rẹ. Irú bátàni tí o lè ṣàmúlò niyí:

Ìgbésẹ̀ 1: Ìkíni tàbí ijúbà

Gégé bí o ti kà ṣaájú, ikíni ṣe pàtàkì. Ní àsikò ikíni ni àwọn olùgbó/òsùnsùn-afò á máa palẹ̀ ọ̀kàn wọn mọ láti gbó ohun tí o fẹ̀ sọ. O sì lè fa ọ̀kàn wọn mọra pẹ̀lú irú orin yií:

Ìbà ooò
 Ọlójó òní mo júbà o
 Ìbà ooò
 Ọlójó òní mo júbà o.

Tàbí:

Mo júbà pètẹ ọwó
Mo júbà pètẹ ẹsẹ
Mo júbà àtẹ̀sẹ̀ tí ò hunrun
to fi dé ọ̀npo ọ itan
... ..

Tabí:

Mo júbà ọ̀mọ̀dé
Mo júbà àgbà
Mo júbà ọ̀lọ̀kùnrin
Mo júbà olóbinrin
... ..

Tabí:

Ìbà ni n ó kókó jú o,
Torí békòlò bá júbà ilẹ̀
Ilẹ̀ í í lanu ni
E jẹ kóde òní ó yẹ mí o
Ìbààà!

Ìgbésẹ̀ II: Afọ̀ gan-an

Ìgbésẹ̀ yìí gan-an ni o ó ti tú pẹ̀pẹ̀rẹ̀ sílẹ̀. Gbogbo kókó tabí lááríjà afọ̀, àsìkò tí o ó sọ wọn kalẹ̀ nìyí, tí o ó sì tàn wọn yẹ̀bẹ̀yẹ̀bẹ̀ fún ìgbádùn àwọn olùgbọ̀ rẹ̀. Àsìkò yìí náà ni wọn ó máa fi àtẹ̀wọ̀ yẹ ọ sí, tí wọn ó sì máa gbé ọ̀sùbà ràbàndẹ̀ ràbàndẹ̀ fún ọ.

Ìgbésẹ̀ III: Ìgúnlẹ̀ àti idúpẹ̀

Aṣafọ̀ tó bá jẹ̀ ọ̀pẹ̀ ni yòò parí afọ̀ rẹ̀ láìṣe nńkan méjì wònyí:

- (i) ìgúnlẹ̀ (àṣokágbá)
- (ii) idúpẹ̀

Ìgúnlẹ̀: O ní láti rán àwọn olùgbọ̀ létí ohun tí idánilẹ̀kọ̀ọ̀ dá lé tí o sì ti n sàlàyẹ̀ rẹ̀ bọ̀ látẹ̀yìn àti pé ó tó àkókò láti mú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ wá sí ọ̀pin. Kókó ohun tí o ti sọ ni o ó tún sọ

ní sọkí, èyí kò sì yẹ kí ó gba ọ ju iṣẹjú bí mélòò kan lọ. Ìwúlò àṣọkágba tàbí ìṣoníṣókí ni láti mú gbogbo ohun tí o ti sọ, tàbí ṣàlàyé wá sí ìrántí àwọn olùgbó afò rẹ, àti láti fi àdàgbá idánilékò rọ sí ibi kan. Ìyẹn ni pé o ní láti wa ọkò idánilékò gúnlẹ bí ó ti ẹ yẹ.

Ìdúpẹ: Bí a bá ṣenilóore, ọpẹ là á dú. O ní láti dúpẹ lówó àwọn jànmó-òn, àwọn olùgbó rẹ pé wọn wá, wọn sì farabalẹ láti tẹ́tí bẹ̀lẹ̀jẹ gbó afò rẹ. Irú gbólóhùn tí o lè fi kádíí afò rẹ nìyí:

Mo dúpẹ, mo dú pẹ̀pẹ̀ òkun

Pé ẹ farabalẹ gbó mi

Mo kí yín, mo sì kì yín

Àdélé báre, àkòyà ibi

Mo dúpẹ o!

5.4.2.6 Èdè Àmúlò (Ìlò-èdè)

Èdè àmúlò ni bátàni iṣowólo-èdè tí iwọ yóò fi gbé afò rẹ kalẹ. Ohun náà ni a tún pé ní ilò-èdè. Iṣowólo-èdè tàbí ilò-èdè ló n fi bí aṣafò ẹe dángájíá sí nínú afò gbígbé kalẹ hàn. Lẹyin tí o bá ti ẹe àkójopò gbogbo kókó èrò tí ó ẹe iwádíí lé lóri, tí o sì ẹe ètò bí o ó ti ẹe gbé wọn kalẹ ní ọkòòkan àti ní iṣiṣe-n-tẹlẹ, ohun tó kù ọ kù ni iṣàmúlò èdè tó gbámúṣe láti gbé àwọn kókó èrò rẹ kalẹ.

Síwájú nínú àwọn idánilékò tó wà nínú kòòsì yíí, o ti kà nípa èdè, iwúlò èdè, bí a ti ẹe lè rán èdè níṣe àti ọkan-ò-jòkan èròjà afò, àsìkò nìyí fún ọ láti ẹe àmúlò àwọn èròjà afò tí a ti ṣàlàyé fún ọ ní módù kẹta fún ọgo àti igbéláruge afò rẹ. Má sì ẹe gbàgbé pé iwòntún-wònsi ni nńkan dùn mọ. Àpòjù èròjà a má aba ọbẹ jẹ. Àwọn èròjà rẹ kò gbòdò pò jù, bẹ̀ẹ̀ ni wọn kò gbòdò ẹe aláító. Èyí tó tilẹ burú jùlọ ni àṣilò èròjà. Ìyẹn ni kí ipèdè aṣafò kún fún àṣiwí àti àṣiṣo. Àsìkò yíí gan-an sì ni o ó fi ara rẹ hàn gégé bí aṣafò tó ní àròjinlẹ, tó ní àrògun, tó ní àtinúdá tó sì tó gbangba sùn nínú lóyẹ.

5.5 Ìṣoníṣókí

Ní módù yíí, o ti kà nípa afò ṣiṣe, pàápàá jùlọ, o ti kà nípa irú ẹni tàbí èniyàn tí aṣafò jẹ. Bákan náà lo kà nípa ojúṣe aṣafò, igbáradì tàbí ipalẹmó tí aṣafò gbòdò ẹe ṣaájú

ojó afò. Àwọn àṣà tó rò mó ìgbáfòkalẹ̀ tí aṣafò gbòdò kíyèsí ni ìkíní (ìjúbà), àkókò, ìrísí, ariwo, kókó èrò àti àmúlò èdè (ìlò-èdè). A tẹnu mó ọ́n pé ìwònyí ni a gbé òdiwòn aṣafò lé, kí á tó sọ pé aṣafò gbóúnjẹ fẹ́gbẹ́, ó gbàwo bọ̀ tàbí pé ó ẹ̀ ẹ̀ aṣeyorí.

6.0 Iṣẹ́ Sísẹ̀

- (i) Irú èniyàn wo ni aṣafò, pèdèpèdè, sòròsòrò, kín ni ojúṣe wọn lówùjọ?
- (ii) Sàlàyé àwọn ìgbésè tó wà nínú ìgbáfòkalẹ̀.
- (iii) Kín ni àwọn kókó ohun tí aṣafò gbòdò ẹ̀ kí afò rẹ̀ tó lè jẹ̀ ìtẹ̀wógbà?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Olabode, A. (1992). *LIY 314: Ìlò-èdè Yorùbá (Use of Yoruba)* External Studies Programme, University of Ibadan published by The Department of Adult Education, University of Ibadan.